

„Testesülve nincs sehol jelen”

Nyomozás Kerényi Frigyes halálának ügyében

Amikor arra az egyszerűnek tűnő kérdésre akartam választ kapni, hogy hol, mikor és hogyan halt meg Kerényi Frigyes, nem várt akadályokba ütköztem. Minél tovább kutattam megbízható, eredeti források után, annál kevésbé találtam hiteles adatokat. A legnagyobb veszteség Irányi István naplójának vonatkozó része. A napló az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található,¹ a Kerényiről szóló részek azonban nincsenek benne.² Annyi tudható, hogy Serédi P. Lajos – Irányi István veje – Irányi „költőnkre vonatkozó naplórészét a legnagyobb előzékenységgel átengedte” Nemes Bélának.³ A kötetben látszanak a kivágott lapok szélei (f40–41 között és f48–49 között). Hasonló hiány Rácz-Rónay Károly magyar emigrációról szóló négykötetes műve, amelynek kézírata elveszett.⁴ Kerényi bátyjához, Pákh Alberthez, Pulszky Ferenchez, Szemere Miklóshoz vagy Irányi Istvánhoz írt levelei⁵ nagyrészt szintén megsemmisültek, vagy (kisebb eséllyel) lappanganak valahol. Ezek közül kiemelten fontos Kerényi sokak szerint⁶ utolsó, Irányi Istvánnak angolul írt levele, amelyről azt állítják, hogy Hanzó Endre/András semmisítette meg, miután megkapta Irányitól elolvasásra.⁷ További nehézséget jelentett, hogy a közvetett, pontos hivatkozást nélkülöző források

¹ Irányi István naplóföljegyzései és kijegyzései olvasmányokból, OSzK Kézirattár [a továbbiakban: Kt.], Quart. Hung. 3774. – Néhány, Kerényi Frigyes említő (vagy idéző) megjegyzés maradt a *Naplóban*: f. 30, f. 31 v., f. 34 v., f. 36 v., f. 42. Irányi Istvánnak először Kerényi Samu (Irányi naplójában: Soma) volt „üggyvéd barátja” (vö: f. 28, f. 29). Serédi (Irányi Anna Cecília férje) 1925-ben halt meg, a napló Irányi Gézától került a gyűjteménybe, 1956 és 1963 között.

² Például Kerényi csatlakozásáról a Magyar Társasághoz vagy Irányi reakciója Kerényi halálának hírére: „»Én ezt hinni nem szerettem, nem akartam, nem tudtam« – olvassuk Irányi Naplójának egy elsárgult félvén” (NEMES Béla, *Kerényi Frigyes*, Bp., 1900, 17, 74).

³ NEMES, *i. m.*, 5. Nemes Béla ugyanebben a kötetben arra panaszkodik, hogy az, akinek van még információja Kerényivel kapcsolatban, nem hajlandó azokat közölni. Azért nem tudhatunk arról, hogy mi történt Kerényivel, mert „[á]llítólag léteznek ilyen adatok, melyeket kicsiségemnek nem bocsátott rendelkezésre birtokosuk. Hja, a magyar irodalmi viszonyok...” (NEMES, *i. m.*, 74).

⁴ KÓRÁSZ Mária, *Az amerikai magyar történetírás kezdetei: Rácz Rónay Károly levelei*, Aetas, 11(1996), 1. sz., 119–138. A konkrét szöveghely: 119–120.

⁵ Vö. például: „Kerényi anyai házában akarta barátját (t. i. Irányi Istvánt) a kiköltözésre rábírn. Még 1849. december 17-én Pesten kelt soraiban írta neki: »Új hazát, új életet keresünk; itt se haza, se élet ezután. Lásd Pistám, Ujházy és Klein nagyon sokat és szépet mondanak a státusok felől, téged se köt semmi többé... Aztán nem is kell örökre távoznunk!«” (NEMES, *i. m.*, 68).

⁶ *Uo.*, 73.

⁷ *Uo.* – Hogy Kerényi miért angolul írt, és főleg miért adták át ezt a levelet Hanzónak, azt nem említik sehol.

állításai közül nem mindegyik bizonyult ellenőrizhetőnek, valamint számos esetben további kutatások során az is kiderült, hogy bizonyos szövegrészek állításaiból egyesek tévesek, de mások nem – vagyis egyetlen forrás sem bizonyult teljes mértékben megbízhatónak. A sok téves vagy legalábbis bizonytalan megjegyzésből végül mégis összeállíthatóvá vált egy egészen egyszerű (logikusnak és hihetőnek tűnő) történet.

I. Kerényi kivándorlása és halála Tompa Mihály levelezésében

Kerényi Frigyes neve az itthon maradottak levelezésében többször felbukkant már elutazása előtt is. Ezekből az említésekből nemcsak az derül ki, hogy a levelezők szerették, és ezért fontosnak tartották követni a róla szóló híreket, hanem az is, hogy az információk már ekkor bizonytalanná váltak vele kapcsolatban – ezeknek a bizonytalan, kétes információknak jellegzetes példái olvashatók Tompa Mihály leveleiben. A bizonytalanság oka az informális, részben vagy egészben szóbeli és áttételes közléseken kívül az információáramlás sokszor egyoldalú, de mindenképpen nehézkes volta. Amint Tompa írta Szemere Miklósnak Kelemérből még 1850 októberében:

Sőt Kerényi a múlt télen egy szíves levelet irt hozzám Pestről, mellyben az utat s lakásomat kérdi okvetlen hozzám szándokozván jönni; én még egyszer olyan szívesen válaszolok neki. Várom várom, sohsem jön sőt többé nem is irt egy betűt sem. Nem értem az egész dolgot. [...] Perditissimus Amerikába készül? A pokolba! ott hamarabb meghal éhen mint Lasztóczon. Sat Eddig van első leveled.⁸

Ekkor Kerényi még Magyarországon tartózkodott, de már mindenki értesült a kivándorlással kapcsolatos terveiről.

Az alábbi sorokat szintén Szemere Miklósnak írta Tompa 1851. április 23-án (Kerényi ebben az időben Szirmay Pál társaságában úton volt valahol Burlington és Új-Buda között egy esőáztatta málhás szekéren):

Egyetlen ember kivel levelet váltok néha Arany, de ezzel is igen ritkán. Petőfi már alkalmasint elhalt, mert az ő kényeső természete nem volna képes ennyi ideig rejtőzködni. Ugy ám hát Sárosi Gyula? ugyan hol van szegény? mi fatum érte ezt is? Nem tud az ember semmit semmit! Hát a patakiakrúl, Pálkövirül mit tudsz. Ő tanár, örülök, hogy kiszabadult és kitisztult. Hát a perditissimus haza került-e már Amerikából? Igaz, Kerényi nehezen látogat meg az életben úgy téged mint engem, mert ő valósággal Amerikába ment. Boldog ember!⁹

⁸ Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Kelemér, 1850. „october 7 s tán több következő napjain is” = TOMPA Mihály *levelezése I. (1839–1862)*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1964 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 6.), 113, 114. – Tompa még másik két levelet említ és azokra reagál. Itt jegyezném meg, hogy Szemere sajnos nagyon sok részletet kisatírozott Tompa leveleiből. Vö. a levél eredetijével: OSzK Kt., *Levelestár, Tompa Mihály levelei Szemere Miklósnak*.

⁹ Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Kelemér, 1851. ápr. 23. = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 135.

„Szegény Kerényi! elhord levelét! sajnálom ezt a jó fiút, mert ki tudja, Amerikában is hogyan fognak dolgai menni? Egy verset irtam épen most a *Nagyenyedi Albumba*, ő szorgál benne, vagy is inkább elbujdosása alapeszmeül”¹⁰ – írta Tompa Mihály 1851. május 18-án Szemere Miklósnak, vagyis nem sokkal (8-10 nappal) azután, hogy Kerényi megérkezett Ujházyékhoz.

Kerényi elutazása után a cselekvéseiről szóló, szinte jelen idejű beszámolók helyét az emlékezés vette át: Kerényi személye az elvesztett, boldog, de legalábbis gondtalan és reményekben gazdag, fiatalkori társasélet jelképévé vált, így a kivándorlása nem csak egy, hanem a többi barát és a fiatalság visszavonhatatlan eltávolodását is jelentette. Ahogy Szemere Miklós írta Tompa Mihálynak Lasztócról 1851. tavaszán:

S tehát Kerényi csakugyan Amerikában van! Olvastad alkalmasint,¹¹ hogy hosszantartó vésszel küzdött s hogy a hajóból a partvivő dereglyére lépve, a tengerbe bukkott. Szegény Frigyes! a szalánci várban voltunk együtt utolszor, – sőt utolszor szekeremen az állásban, hol ő, én s Róthfeld megettük a bucsupecsenyét s megittuk e bucsu borát. S most minden legkisebb körülmény felvillan előttem ismeretségünkől: első látogatásom nála, oda futásod késő este s szobája s a görbe vasszék, melyben lógázta magát s Ördög Dankó, Irányi és Lukács s hozzám jöveletek s a pataki gyógyszeráros szép lyánkája! Frigyes ígerte, hogy fog olykor irni Amerikából – meglátom, megváltja-e szavát? Igazad van, hogy visszakivánod a multat! [...] Az ifjuság az, mit a multból visszaóhajtunk!¹²

Tompa Mihály szintén említette Kerényit 1852. január. 7-én Szemere Miklósnak írt levelében, ebből az időszakból azonban Kerényiről sajnos már nincs információnk:

Kerényi nekem nem irt, sem akkor sem most, gondolom, nem is ír; hanem én irok neki. Taníts meg a hozzá írás módjára, czimjét, lakhelyét ird le nekem pontosan s hogy *nekem*, ne *neki* kerűjön pénzbe a levél. Szóval minden legkisebb körülményt írj meg nekem: hogyan kell vele közlekedni, mert én irni akarok hozzá minden esetre. – Ezt pedig édes Miklóskám mentül elébb! el ne feledd! [...] Várj csak tavasszal 3 évesek lesznek csikóim akkor már be lehet fogni, s jó időben elmenni rajtok. Akkor bizonyosan elviszem a Kerényi levelét és Arany versét. Bizony szép vers!¹³

Kivételt képez Tompa Mihály 1852. április végén Hanváról Szemere Miklósnak küldött levele:

Petőfiről Pesten is azt állítják némelyek, hogy él, nevezetesen Jókay azt mondá szóról-szóra nekem: „ha tudnám, hogy rosszul nem veszi: meglátogatnám e nyáron!”

¹⁰ Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Kelemér, 1851. máj. 18. Közli: BÁNFI Tamás, KOCSIS Dorottya, *Tompa Mihály ismeretlen levele Szemere Miklóshoz*, Kortárs, 68(2024), 9. sz., 39–42. Az idézet: 39.

¹¹ Valószínűleg a *Pesti Napló* cikkére utal: *Pesti Napló*, 2(1851), 314. sz. (márc. 26.).

¹² Szemere Miklós Tompa Mihálynak, Lasztóc, 1850 tavaszán (?) = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 98. A levél idejének megjelölése a kötetben téves – mivel Kerényi ebben az évben még Magyarországon volt. A helyes dátum 1851 tavasza, mégpedig április 23. után, mert ez válasz Tompa előbb idézett levelére. Ezt az állítást megerősíti: BÁNFI, KOCSIS, i. m., 38.

¹³ Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Hanva, 1852. jan. 7. = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 155–156.

– én nem tudom igaz-e vagy nem élete vagy halála? Pesten nem sokáig mulattam, de addig találkoztam Pákkal, Kerényivel [sic!], Kazinczyval; erről azért szívesen veszem, ha irsz valamit, Szemeréről is; Jókayval, Kuthyval, Egressyvel, Bérczyvel, Lisznyaival, Schedellel, Bajzával, Garayval, Czuczorral stb.¹⁴

Sajnos a levél eredetijét nem találtam, de Kerényi neve feltételezésem szerint elírás, és Kertbeny Károlyról van szó (vagy kisebb eséllyel Tompa Irányi Istvánra utalhatott, akit Szoják Rezső szerint Kerényi Frigyesnének is hívtak a baráti körben, mert a közös mulatások alkalmával Irányi látta el a háziasszonyi teendőket).¹⁵ Ekkor Kerényi nagy valószínűséggel már halott volt, de a magyarországi barátok még nem értesültek erről.

Később még jellemzőbbé vált az „azt hallottam”, a „valaki mesélte” és hasonló bizonytalan szóbeli közlésekre való hivatkozás Kerényivel kapcsolatban. A szóbeli közlések és/vagy a hivatkozások még akkor sem megbízhatók, ha látszólag közvetlen kapcsolat van Kerényi, a közlő és a hivatkozó között.¹⁶

A költő halálhírének egyik következménye, hogy Tompa a saját sérelmeit vetítette ki Kerényire, elutazásának és halálának okát abban a mellőzöttségben látta, amelyben valójában ő részesült:

¹⁴ Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Hanva, 1852. ápr. végén = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 161.

¹⁵ Vö. SZOJÁK Rezső, *Kerényi Frigyes élete és költészete*, Breznóbánya, Kreisler, 1909, 21.

¹⁶ Erre az egyik legjobb példa Békeffi László, aki Kükemezey Mihály leszármazottja, Kerényi halálával kapcsolatban mégis sok tévedés szerepel az írásában, például a költő az ő értesülései szerint bártfai volt, és Tompával levelezett Amerikából: „Azután felhangzott a Talpra Magyar, megindult a szabadságharc és Kerényi Frigyes felcsapott honvédnek. A háboru alatt hadnagy lesz és míg a többi szabadságharcossal vérét hullajtja, odahaza Bártfán ebek harmincadjára kerül mindene. Atyjától rámaradt üzlete, háza, kis földje. Minden összeomlott, hit, remény szabadság. Kerényi Frigyes együtt menekül a többi bujdosóval, pedig ő nem volt exponált vezéregyéniség, nem kereste, nem kergette senki, de nem tudott élni az akkor rabbá lett Magyarországon. Előbb Londonba ment, ott szállt hajóra, hogy Amerikába menjen. Együtt érkezett sárosi földijeivel, Ujházy Lászlóval és e sorok írójának anyai nagyatyjával, Kükemezey Mihállyal, a sárosi főbíróval. 1851 tavaszán kerültek az új magyar településre Uj-Budára. Ő is földet foglal a többiekkel és neki áll törni az ősi humuszt, de gyenge fizikumra nem bírja a nehéz munkát. Nem mindenkinek adta meg Isten az erőt, hogy ásóval és fejszével keresse meg a kenyerét az emigrációban. Költő volt és író. Alig kis idő múlva súlyos beteg lesz. Csontra-bőrre lefogy és melan-kóliába esik. Még néhány verset ír és hazaküldi Tompának. Azután a versírást is abbahagyja. Utolsó kétségbeesésében levelet ír a bátyjának s kéri küldjön neki pénzt. Tompán keresztül jött a válasz, a bátyja meghalt és semmi sem maradt utána. Kezébe veszi a vándorbotot, hogy Ujházy farmjára menjen. Reménykedik, hogy élhet nyugodtan ott egy darabig. Annyi pénze volt csak, hogy San Antonio-ig jut el vasuton, onnan még két nap az ut gyalog a kitűzött célhoz. Vándorol az országutakon, csipős tavaszi szél tépi rajta a hiányos ruházatát. Cipője lukas és zuhog rá a hideg eső. Elgyengülve, kimerülve esik össze az országuton. Késő este van. Másnap hajnalban arra szekerező farmerek találtak rá az ismeretlen halottra. Ott hagyták-e vagy eltemették valahol, ki tudja? Nem kereste senki, nem kutatott utána senki. Emigrációs, halott költő. Kit érdekelt és kit érdekel ma? Az eperjesi kollégium falán márványtáblán örökítették meg a nevét. Ki tud ma már itt a halott költőről? Senki. Megérdemelve valahol itt is egy emléktáblát, hiszen itten halt meg, amerikai földön, a magyar költő, Petőfi barátja, a szabadságharc honvéd-hadnagya” (BÉKEFFI László, *Elfelejtett nagy halottak: 100 évvel ezelőtt halt meg Kerényi Frigyes*, *Californiai Magyarság*, 32(1954), 25. sz. [jún. 18.], 7).

Kerényi ugye-e Kerényi? bizony barátom husz éves korában tudná, látná az ember: miről kell lemondania, s mik várják az életben? mikor várná be a 21-ik évet! Képzelted mint meglepett, meghatott engem is tragikus halálának hire; hidd el oly boldogtalannak éreztem magamat is! ugy lefosztatottnak láttam a zöld lombot az emberi életről, hogy nem tartóztathattam szemeimet a könnybelábadástól! Abban igazad van, az a nemtelen bírálat¹⁷ confundálta, attól óta sohasem birt egyenesen megállani, mint egy férget hordozta lelkében ezt a fájdalmat! Látod nem kell csak egy ilyen história! a legtehetségesebb ember megölve van! Egyébaránt én azt a nemtelen bírálatot nem az Erdélyiének, de a Császárénak tartom, ki azt szakirigységből írta, azonban bizonyos benne nem vagyok. Akárkié gyalázat érte reá! Aztán barátom az a Petőfi szava is minő volt! „Kerényi, kiről némelyek azt mondják, hogy nem költő, ezt csak neveti, s vigan hintázza magát karosszékében” még feleleveníté a gyalázatot, anélkül, hogy ezt megcáfolta volna, erélyesen megmutatván, hogy Kerényi költő. – Igazán hidd el, nem akarok gondolkodni s irni sorsáról! mert ez nekem annyira fáj! *Én nem irtam neki; a neked irt levél itt van nálam; ha neked nincs tőle több: vedd vissza; ha van: hadd nálam ezt emlékül.*¹⁸

Szegény, szegény Frigyes barátunk, emlékezésed róla, bennem is szomorú érzéseket támasztott. Sorsa engem is igen meghat, hova nem veri a nyomorúlt halandót a sors hulláma?! Ki hitte volna ezt 1845-ben vagy 46-ban midőn kertében egymást nyers dióval hajigáltuk és dohányát nézegettük! Nyugtalan élete, nyomorúlt¹⁹ halála volt! minő kárpotlás most a sír nyugalma?!²⁰

Hejh, hejh! édes Pistám bizony elmúltak azok az idők, mikor a Kerényi diófája alatt hajigáltuk egymást, mikor Havránra és Czemetére kirándulgattunk; el, rettenetesen elmúlt! Szegény Kerényi és Petőfi nem tudják, hogy elmúlt, mert ők magok multak el.²¹

A levelekben Kerényi gyakran szerepelt „Perditissimus”²² („leginkább elveszett”, „végleg elveszett”, „a legelveszettebb”²³) néven, már a kivándorlás előtt is így emlegették.

¹⁷ Az *Életképekben* V—y-től megjelent, Kerényi első köteteről írt kritikáról (*Életképek*, 2[1844], 13. sz. [szept. 25.], 411–412) és a *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. I. kötetében megjelent kritikáról van szó, előbbi a könnyed megoldások helyett a mély érzéseket kéri számon, ebben szerepel a híres „Ő igen jó, igen csinos, igen ügyes versíró – de nem költő” mondat, utóbbi elhamarkodottnak tartja a köteteket és középszerűnek, éretlennek a műveket (*Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1[1847], 10. sz. [márc. 7.], 154–156).

¹⁸ Kiemelés tőlem – P. A. Á. – Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Hanva, 1852. okt. 1. = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 169. A januárban emlegetett levélről van szó. Mivel Kerényinek egyetlen, Szemeréhez címzett levele maradt fenn, valószínűleg ez az 1851 októberében kelt levél.

¹⁹ Ebben a leírásban szintén az öngyilkosság kizárhatóságát látom (erről később). A Czuczor–Fogarasi-szótár szerint a „nyomorult” szó jelentésköre egyértelműen a szegénységhez, éhséghez, lassú szenvedéshez kapcsolódik. Vö. CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, IV, Pest, MTA, 1867, 962.

²⁰ Tompa Mihály Irányi Istvánnak, Hanva, 1853. jan. 8. = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 177.

²¹ Tompa Mihály Irányi Istvánnak, Hanva, 1854. máj. 12. = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 213.

²² Tompa Mihály egyébként Vályi Károlyt is ezen a néven emlegette, vö: Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Hanva, 1853. jún. 7. = TOMPA Mihály *levelezése...*, i. m., 189. – Tompa Mihály Szemere Miklósnak, Hanva, 1853. szept. 7. = *Uo.*, 195. (Az újonnan közölt levélben is feltehetőleg őt említi így Tompa, vö: BÁNFI, KOCSIS, i. m., 41.)

²³ Ezúton köszönöm Jankovits László segítségét a fordításhoz.

A név jelentése mintegy megelőlegezte Kerényi eltűnését, szerencsétlenségét és a vele történetek homályban maradását is, és nemcsak a mindenki számára visszavonhatatlanul eltűnt, elveszett ember és barát pozícióját véglegesítette, hanem a Johann Friedrich Cristmann, Vidor Emil, Kerényi Frigyes és Frederic Heringe névváltozatok sorát is lezárta.

II. A Kerényi halálával kapcsolatos narratívák és motívumok

A Kerényi haláláról beszámoló első híradás 1852. augusztus 29-én jelent meg a *Budapesti Viszhangban*, amelyben a haza iránt érzett elkeseredés a hangsúlyos:

Kerényi Frigyes (egy időben Vidor Emil) jelesb költőink egyike s tagja az egykori tizeknek (kik annyira szétszórattak, hogy ma már csak alig egy része működik) Jowaban, száz mfre Uj Budától meghalt! Hozzá irta Tompa, midőn kivándorolt:

Még is még is! minek hagyál bennünket el
Meglásd ha itthon fáj, ott is fáj a kebel!

Ha hallanád szavam tudom mit érzenél
Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél!

s mert szívet sem cserélhetett, az övé megrepedt volt! Sokkal jelentékenyebb irodalmi egyéniség volt, hogy sem ily rövid necrologgal beérni akarnánk. Közlebbi számunk kortársai egyike tollából hozandja életét.²⁴

A Kerényi halálának körülményeit feltáró történetek a híradásban ígért, Pákh Albert által írt nekrológtól kezdve folyamatos átalakuláson mentek keresztül, a Pákh szövegében előforduló megállapítások egyre nagyobb mértékben eltorzult változataiként. A narratívák alapvető, meghatározó motívumai a halál fizikai vonatkozásában a betegség, az örület és az elhagyatottság, a magány és a szegénység, illetve a végső elkeseredésben elkövetett öngyilkosság, a kiváltó okok pedig a báty halála, a csalódott, megkeseredett lelkiállapot, a szegénység és a honvágy.

1. Betegség, örület

Pákh Albert nekrológiájában²⁵ mindössze „örjögési rohamokról”, tehát betegségről ír. Ugyanakkor itt olvasható az is, hogy Kerényi mintegy megjósolta saját magányos halálát, amelyet a lelki megrázkódtatásoktól való megőrülés okoz:

S a mit egy költeményében önmaga írta, szó szerint betelt rajta:

„Örültté lón – addig harczolának
Lelkében kigyói fájdalomának.

²⁴ Budapesti Viszhang, 1(1852), 2. félév, 9. sz. (aug. 29.), [1–2].

²⁵ ПАКН Albert, *Kerényi*, Budapesti Viszhang, 1(1852), 2. félév, 1. sz. (szept. 19.), 394–398. – *A Pesti Napló műtára* is közli: Pesti Napló, 3(1852), 762. sz. (szept. 23.), [1–2].

...
Nincs, ki nézze véglángját szemének.

...
Szélsüvöltés — a halotti ének.²⁶

Szász Károly Tompa Mihályról szóló írása szerint Kerényi Frigyes „megtébolyodva” halt meg.²⁷

Az örült – mi több, a haza sorsa miatt megörült – költők panteonjába 1875-ben kerül be egyértelműen, amikor összes verseinek kiadása újra ráirányítja a figyelmet. A *Magyarország és a nagyvilág* cikke szerint „[a]z Amerikába kivándorolt Kerényi Frigyes elmebajban halt meg; Vachott Sándor pedig Schwartzler budai tébolydájában keresett hazafiui gondok által elhomályosított elméje számára gyógyulást.”²⁸

A *Figyelő*ben a következőt írják:

A sors semmivé tette álmait. [...] Végtelen szeretettel csüng a távolból hazáján, melynek szeretete neki oly nagyon sok áldozatba és fájdalomba került. Még utolsó költeményének két végső sorában hazájáról ábrándozik:

Hirt hazámból nem hoz senki.
S ott van eltemetve kincsem.

Azután következett élete utolsó katastrófája, melynek részleteiről semmi bizonyosat nem tudunk. E szép tehetségű, kedves hangokon zengő fiatal költő örjögési kinok közt hal el távol imádozott hazájától:

S nincs ki nézze véglángját szemének:
Szélsüvöltés a halotti ének.²⁹

A *Vasárnapi Újság*ban pedig ezt olvashatjuk: „A korán elhunyt fiatal költő, kit egykor, a negyvenes években, Petőfivel és Tompával egy triászban emlegettek, s ki a forradalom vihara által feldult hazából, mint a leszurt fészkü fecske, a tengeren tulra költözött, s az Ohio mellett, megtört lélekkel, kétségbeesve, örülten feküdt távoli sirjába le.”³⁰

Rónay Jácint egy Londonban hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó ismerősétől hallott Kerényi megörüléséről. A hírben a kortársak felfogására jellemző módon jelenik meg a költő elveszettségének motívuma, amely inkább árulkodik arról, hogy a hír közlője nem rendelkezett már konkrét információval Kerényiről, mint arról, hogy Kerényi valóban megörült és eltűnt. Ráadásul az eltűnése nem egyértelműen jelent egyet a halálával:

²⁶ PÁKH, *i. m.*, 398.

²⁷ Szász Károly, *Tompa Mihály*, *Vasárnapi Újság*, 17(1870), 3. sz. (jan. 16.), 31–32.

²⁸ MILKÓ Izidor, *Költők sorsa III.*, *Magyarország és a Nagyvilág*, 12(1875), 30. sz. (júl. 25.), 361.

²⁹ *Figyelő*, 5(1875), 19. sz. (máj. 9.), 224–226.

³⁰ *Vasárnapi Újság*, 22(1875), 16. sz. (ápr. 18.), 249.

Később értesültem, hogy Kerényi Frigyes szerencsésen megérkezett, s hogy csalódott, mint oly sokan, mint hazám fiai közül csaknem mind, kik jó szerencse fejében Amerikába bújdostak. – Szép az a szabadság, de kenyér is kell hozzá; – éhen, a rab is meghalhat! – Utolsó hírem az volt, hogy a magyar költő, keserű csalódásai, súlyos gondjai terhe alatt megőrült, s Amerika ős erdeiben bolyongva, elveszett! – Szegény Vidor Emil, hogy pályáját így kellett végeznie – !³¹

Az örület következményeként bukkan fel később Serédi P. Lajosnál a hazaiaknak küldött levél motívuma, amelyben Kerényi szerencsétlenségéért Hanzó Endrét okolja, mivel ő volt az, aki miatt a vagyonát elvesztette:

Életét teljesen elfásultnak, jövőjét kétségbeejtő bizonytalannak látja, a nemzeti küzdelem meg nem érdemelt keserves kudarcza teljesen megtörte. Szíve még legkedvesebb barátai számára is alig nyilott meg. Magába temette kétszeres bánatát, s mikor más módot nem talált, a bujdosók példájára elhatározta, hogy Amerikába vándorol. Nem tartá vissza kérés, a jóbarátok esdeklése, elment s vissza nem tért soha. Új életet akart kezdeni s új csalódás várt reá. [...] Gyámjukat átkozta, magát okolta. S a szépnak, boldognak képzelt jövő keservei, kínjai, betegségének gyötrelmei teljesen megzavarták lelkét, megőrült. 1852. februárjában elaludt örökre.³²

Az a felvetés, hogy az örületet betegség, vagyis fizikai és nem lelki gondok okozták, Szinnyeinél merül fel újra: „1851-ben Uj-Budán (Jowa) telepedett le, hol Ujházy László és társai körében megkezdte a farmer munkát, de kényelmes élethez szokott szervezetét megtörték a nélkülözések; a sárgaláz lepte meg oly erővel, hogy örületnek tartották. Meghalt 1852 tavaszán.”³³

Nemes Béla viszonylag pontosan ismétli Pákh Albertet: „1852. nyarán hazatért kívándorlottak hozták a hirt s a lapok is irták, hogy az újbudai gyarmattól távol, »nélkülözésektől elgyötörve, emésztő kétségeitől örülésbe úzve« meghalt egy magyar ember. Összes hátrahagyott holmija egy útlevél volt s rajta e név: Kerényi Frigyes...”³⁴

Ehhez képest meglepő, hogy a betegség, láz, örület következményeként megjelenik az öngyilkosság, mégpedig különleges és drasztikus formában: Prónai Antal szerint Kerényi beteg volt és „lázás betegsége egy óvatlan, szerencsétlen pillanatában az égő kemenczébe ugrott s ily borzasztó halállal pusztult el”³⁵

³¹ Sajnos nem tudhatjuk, mikor és kitől érkezett Rónayhoz ez a hír, elképzelhető, hogy Lukács Sándortól, de nagy valószínűséggel még az 1850-es években, a megjegyzést a *Napló* megjelenési ideje miatt soroltam ide. – RÓNAY Jácint János, *Napló-töredék: Hetven év reményei és csalódásai*, Nyomatott kéziratul tíz példányban, I, [Pozsony], [A szerző], [1885–1888], 243.

³² SERÉDI P. Lajos, *Kerényi kedély és szívvilága = Az eperjesi Széchenyi-kör évkönyve 1891–1892*, szerk. LATKÓCZY Mihály, Eperjes, 1893, 115–116.

³³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VI, Bp., Hornyánszky, 1899, 63.

³⁴ NEMES, *Kerényi...*, i. m., 74.

³⁵ PRÓNAI Antal, *Futó csillagok: Ifjan elhunyt költőink jellemképei*, Bp., Szent István Társulat, 1903, 122.

Radnóti Miklós 1938-as tanulmányában³⁶ megemlíti a csalódottságot, de az örület okaként elsősorban a testi gyötrelmeket jelöli meg, elhagyva a túlzó és erőltetett magyarázatokat.

A remény nem adta meg azt, amivel a költőt kecsegtette, a lelki békét – és szívet sem cserélt. Két évig küzd a nehéz munkával és az éghajlattal az amerikai Új-Budában. A rettentő küzdelem részleteit nem ismerjük, de tudjuk – beleőrül.

Vágyam egy: bölcsőm honába
Térni boldogul –
Csak egy kis darab magyar föld,
Síri ágyamul –

Írta egyszer, régebbi utazásáról. S a vágy nem teljesül. 1852 tavaszán meghal, hazájától és barátaitól távol, egyedül. Harminc éves volt akkor.³⁷

Szabó Magda a megőrzést a hazaiakkal való kapcsolattartás hiányának tulajdonítja: „Nem a primitív viszonyok, nem a faházban való lakás, a szűzföld feltörése, a perzselő nap vagy a láz, az utolsó sor első pár szava öli meg: »Hírt hazámból nem hoz senki.« A felismerés, hogy még az önkényuralom alatt sínylő Magyarországon is jobb volna élnie, mint túl a tengeren, s aztán a végső elborulása megkínzott elméjének, a téboly. 1852-ben már halott, éppen harmincesztendő.»³⁸

2. Az úton megtalált test

A később elhagyatottan, rongyosan megtalált test motívuma, amely csak a nála (mellette) lévő iratokból azonosítható, szintén Pákh-tól – pontosabban az ő egyik mondatának továbbgondolásából – ered, és szép példája annak, hogyan burjánzik el egy eredetileg tényszerű megállapítás. Pákh mindössze ennyit írt: „hátrahagyott holmija egy utlevél volt s benne e név: – Kerényi Frigyes”³⁹

A magányos halál, az ismeretlen, idegen világba „kibujdosott”, tehát az itteniek számára többszörösen is elveszett költő képéhez a jelöletlen, ismeretlen, megközelíthetetlen

³⁶ Rádióelőadások, Ms 2635/77–78. Radnóti Miklós: [Kerényi Frigyes]. K. n. [1938]. Címvariáns: A költő Amerikába vándorol (Kerényi Frigyes). Gépirat és indigóval készült másolata autográf javításokkal. Két példány, a második példányon autográf címmel, idegen kéz feljegyzéseivel. 2 db, 16 fol. A kézirat leírása: KRÄHLING Edit, *Radnóti Miklós és Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában*, I–II, Bp., MTA KIK, 2021, 116. Közli: KERÉNYI Frigyes, *Sötét órák* [szerk. MARTON Jenőné, KOVÁCS Andrásné, SIMOR András], [Bp.], [Táncsics Gimnázium], 1992, 7–11.

³⁷ KERÉNYI, *i. m.*, 11.

³⁸ SZABÓ Magda, *A harmadik – Kerényi Frigyes*, Kortárs, 23(1979), 7. sz. 1137. – SZABÓ Magda, *Kívül a körön*, https://konyvtar.dia.hu/xhtml/szabo_magda/Szabo_Magda-Kivul_a_koron.xhtml (utolsó megtekintés: 2024. október 22.)

³⁹ PÁKH, *i. m.*, 395.

helyen található, illetve senkitől sem látogatott sír is hozzátartozik. Ahogy *Összes költeményeinek* előszavában írják: „Kerényi a forradalom bukása után kibujdosott Amerikába, hol nem sokára meghalt. Idegen földben nyugszik a hona-vesztett hazafisziv, elfeledett sirját nem jelöli kő, nem őrzi kegyelet.”⁴⁰ A hiányt egyedül Kerényi verseinek kiadása és olvasása pótolhatja: „Őrizze meg legalább emlékét e hazában munkái gyűjteménye s az olvasó közönség kegyelete.”⁴¹

A *Figyelő* írása szintén az utókor részvétlenségét hangsúlyozza: „Csak ennyi az és nem több amit Pákh Albert a szerencsétlen költő végperceiről följegyez. Azóta senkisémet kutatott utána, senkisémet törődött vele; poéta volt, szerencsétlen volt, megőrült s ezzel vége van!”⁴² A *Vasárnapi Újság* pedig megállapítja az *Összes költeményei* megjelenésének évében, 1875-ben, hogy Kerényi Frigyes „ma már jóformán feledve van.”⁴³

Az elhagyott holttest, az Amerikában ismeretlen és itthon elfeledett költő motívuma később egy másik helyszínnel, a „texasi pusztával” egészül ki, valószínűleg egy tévedés miatt. Szontagh Felix és Ferenczy Elek Kerényiről szóló cikksorozatában Új-Budát Texasba helyezi: „Meghalt megtört szívvel 1852-ik év tavaszán Texasnak egyik pusztáján, Újbudán, senkitől sem ismertetve.”⁴⁴ Texas pusztája a későbbiekben felváltja az iowai vadont, az Új-Budától messze történt haláleset innentől összekapcsolódik Ujházy Lászlóék texasi útjával, illetve az odaköltözésükkel. Az 1934-es 8 *Órai Újság* már ebben a variációban meséli el a Kerényi halálához vezető körülményeket:

Szegény Kerényi Frigyes, az amúgy is beteges, szomorúságra hajló költő, akit hazafias fájdalom vitt ki Magyarországból, de aki sóvárogva vágyott oda mindig vissza, mind melankólikusabb, szomorúbb lett. Fájt neki az is, hogy Ujházy Klára szerelmét nem tudta elnyerni. Folyton Ujházyékra gondolt s mikor érezte, hogy elhatalmasodik rajta idegbaja, Ujházyékhoz vágyakozott. Ujházy is szép leveleket írt neki Texasból:

– Új tanyánkat Sirmezőnek hívjuk. A szomorúság fészke ez a hely. Sokat gondolok rád, a leghívebb barátira. Tudom, hogy megkönnyebbülnének napjaim, ha életem hátralévő részét veled tölthetném és te is megnyugodnál az én társaságomban, te is, akit úgy szeretek, mintha testvérem lennél, holott kor szerint csak fiam lehetnél.

Végül is Kerényi Frigyes elhatározta, hogy Texasba költözik Ujházy László után. Gyöngye volt már akkor nagyon, lesóványodott, alig állott a lábán. Az Óhazából is csak Tompa Mihállyal levelezett, aki hozzá írta a szép, szomorú verset:

Hol annyiszor vígan barátkozál velünk,
A kerti hárs alatt úgy emlegetünk!
És a szokott helyen szemünk gyakran keres,
De a széked üres maradt... üres ...

⁴⁰ *Kerényi Frigyes összes költeményei 1840–1851*, Bp., Franklin, 1875, <https://mek.oszk.hu/09600/09623/09623.htm> (utolsó megtekintés: 2024. október 22.)

⁴¹ *Uo.*

⁴² *Figyelő*, 5(1875), 19. sz. (máj. 9.), 224–225.

⁴³ *Vasárnapi Újság*, 22(1875), 16. sz. (ápr. 18.), 249.

⁴⁴ SZONTAGH FELIX, FERENCZY ELEK, *Kerényi Frigyes életrajza*, Eperjesi Lapok, 2(1878), 28. sz. (júl. 13.), 2.

Levelet hozott a posta Sárosból, hogy meghalt bátyja is. Nem maradt senkije hát, csak barátja, a szomorú, öreg Ujházy László. Hiába kérlelték, hogy maradjon New Budán, ígérték, hogy ha nem bírja a munkát, el fogják tartani, ő azonban üresnek találta New Budát, ellenállhatatlan erő kergette Ujházyék felé, talán Klári is szeretni fogja, talán most már hozzá megy feleségül. Nekivágott kevéske pénzével az útnak.

Gyalog ment egy darabon, azután vonaton, majd megint nekiindult, hogy Ujházynek 2–3 napi járásnyira lévő farmjához jusson. Tél volt már akkor, kemény, hideg tél és a texasi vad mezőkön csúf táncot lejtett a szél, ami itt olyan orkánszerű, hogy megremeg attól Amerika legviharvertebb csavargóinak szíve is. Ment, ment, bandukolt, betegen, fáradtan a vézna költő. Rongyos ruhában, szétmállott talpú csizmában... Ujházy László azonban hiába várta. Ezt a két-három napi járóföldet sohasem tudta beérni a szegény Kerényi Frigyes.

Az útszélen találtak cowboyok egy megfagyott csavargót, egy kiaszott emberi roncsot, amelyet már napokkal azelőtt ölt meg a hideg. Zsebében idegen nyelven írt verseket leltek és iratokat, amikről a hatóság állapította meg, hogy az országút meghalt csavargóját valamikor Kerényi Frigyesnek hívták...⁴⁵

Az Ujházyhoz fűződő kapcsolat emlegetése később is megmaradt, olyannyira, hogy Jánossy Dénes történeti munkájába is bekerült:

Kerényi a költő, iowai telepes-szomszédja, – kit otthon meleg barátság fűzött Petőfihez és Tompához, – szintén Texas melege után vágódott. Odahagyta tehát Chlothild Groweban⁴⁶ levő tanyáját, de Újháziékhoz menet, útközben öngyilkosságot követett el. Társa, Kükemezey, St. Louisban helyezkedett el, Pomutz György és Drahos Ernő pedig ingatlanügynökök lettek, miután foglalásukat német telepeseknek adták el.⁴⁷

Az említett Kükemezey Mihály leszármazottja, Békeffi László⁴⁸ szerint:

Kerényi Frigyes, a költő Petőfi és Tompa barátja, 48-as Kossuth emigráns, 1854-ben halt meg Amerikában valahol az országuton, Texasban. [...] Kezébe veszi a vándorbotot, hogy Ujházy farmjára menjen. Reménykedik, hogy élhet nyugodtan ott egy darabig. Annyi pénze volt csak, hogy San Antonio-ig jut el vasuton, onnan még két nap az ut gyalog a kitűzött célhoz. Vándorol az országutakon, csipős tavaszi szél tépi rajta a hiányos ruházatot. Cipője lukas és zuhog rá a hideg eső. Elgyengülve, kimerülve esik össze az országuton. Késő este van. Másnap hajnalban arra szekerező farmerek találtak rá az ismeretlen halottra. Ott hagyták-e vagy eltemették valahol, ki tudja? Nem kereste senki, nem kutatott utána senki. Emigrációs, halott költő. Kit érdekelt és

⁴⁵ *New Buda. Magyar urak amerikai falujának regénye: Meghal az útszélen a költő*, 8 Órai Ujság, 20(1934), 142. sz. (jún. 26.), 11.

⁴⁶ Ilyen nevű települést nem találtam, csak sok hasonlót. A legközelebbi ezek közül Garden Grove, ami Pomutz György térképén is rajta van.

⁴⁷ *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*, I, s. a. r. JÁNOSY Dénes, Bp., Magyar Történeti Társulat, 1940, 338.

⁴⁸ „Együtt érkezett [t. i. Kerényi Frigyes] sárosi földijeivel, Ujházy Lászlóval és e sorok írójának anyai nagyatyjával, Kükemezey Mihállyal, a sárosi főbíróval” (BÉKEFFI, *i. m.*, 7).

kit érdekel ma? Az eperjesi kollégium falán márványtáblán örökítették meg a nevét. Ki tud ma már itt a halott költőről? Senki. Megérdemelne valahol itt is egy emléktáblát, hiszen itten halt meg, amerikai földön, a magyar költő, Petőfi barátja, a szabadságharc honvéd-hadnagya.⁴⁹

Az a narratíva, amely szerint Kerényi Ujházyék után indult, Vasváry Ödönnél már tényként szerepel, és ez alapján Kerényi halálát 1853–54-re datálja:

Austin és San Marcos között, mindkét helytől körülbelül húsz mérföldre, van egy Buda nevű, 500 lakosú kis falu. Kétségtelen, hogy a Buda név, pontosan ezen a helyen, nem véletlenül került Texas térképére. Az Új-Budát alapító Ujházy László itt állapodott meg, helyét soha nem felejthető lelki fájdalomának sugallatára *Sírmező*nek nevezte el. Felesége maradványait ott temette el másodszer, és azon a sírhalmon lőtte magát agyon 75 éves korában. [...] Elég az hozzá, hogy a hely ma is megvan, ugyancsak Buda névvel, a 81-es számú texasi főút és a 967-es számú megyei út kereszteződésénél. Ide akart eljutni az akkor még csak 32 éves, gyenge, nagybeteg Kerényi Frigyes 1853 vagy 1854 elején. (Közbevetve jegyzem meg, hogy a legújabb Magyar irodalmi lexicon ide vonatkozó adatai tévesek. A lexicon szerint Kerényi Új-Budán halt meg, 1852 tavaszán. Ez lehetetlen, mert Ujházy ekkor még maga is Új-Budán élt, onnan csak 1853 márciusában ment Texasba. Ha Kerényi ide igyekezett, csak ezután tehetné, tehát Kerényi halála éve sem lehet 1852. Téves az az állítás is, hogy öngyilkos lett. Valahol San Marcos és Austin között, tehát a mindkét helytől húsz mérföldnyire levő *Sírmező*-Buda országútján esett össze és halt meg.)⁵⁰

Ezt a magyarázatot fogadja el az *Új magyar irodalmi lexikon* Kerényi Frigyesről szóló szócikkét író Fried István is: a költő meghalt „[ú]ton San Marcos és Austin közt, Texasban, (USA, 1853. márc. 22.)”⁵¹ Az *Új magyar irodalmi lexikon* alapján⁵² Gömöri György is azt a narratívát választja, amelyben Kerényi Ujházyék után indul, és ezért a halála időpontját is későbbre teszi:

Nehéz tengeri út után Kerényi megérkezik Amerikába, ahol a magyar emigránsok telepet alapítanak Iowa államban: ez lenne Új-Buda. Az éghajlati viszonyok, a földművelés nehéz feltételei és a civilizált világtól való elszigeteltség rövid idő alatt lelohasztják

⁴⁹ Uo., 7.

⁵⁰ VASVÁRY Ödön, *Magyar Amerika*, vál. TÓTH Béla, bev. CSILLAG András, szerk. GYURIS György, mutató JUHÁSZ Zsuzsanna, Szeged, Somogyi-könyvtár, 1988, 121–122. – Ujházy öngyilkossága is valószínűleg kitalált esemény, vö. *Gyászír Amerikából*, Vasárnapi Újság, 17(1870), 16. sz. (ápr. 17.), 197. – BOGÁTI Péter, *Flamingók Új-Budán*, Bp., Kossuth, 1979, 364–372. (Varga Ferenc pittsburgi visszaemlékezéseiben is öngyilkosként szerepel Ujházy: *Világos után: Varga Ferenc Új Budára indul*, Világ, 14[1923], 36. sz. [febr. 15.] 4.)

⁵¹ *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 2000, 1104. Azt nem tudom, hogy a március 22-i dátumnak mi lehet a forrása, talán Ujházy László és Pomutz György feljegyzései alapján merült fel, ők március 28-án tértek rá a texasi útra – erről lásd később. Vö: BOGÁTI, *Flamingók...*, i. m., 184, 186.

⁵² GÖMÖRI György, *Kerényi Frigyes: egy polonofil magyar költő*, Kalligram, 26(2017), 10. sz. 59.

a telepesek kezdeti lelkesedését, maga Ujházy is elhagyja Új-Budát felesége halála után, Texasba, San Antonioba költözik. Alighanem ezért megy Kerényi (gyalogosan?) utána 1853 tavaszán Texasba, ahol tisztázatlan körülmények között életét veszti: egyes források szerint sárgalázban hal meg, egy más forrás szerint véletlen baleset következtében.⁵³

Ács Tivadarnál egy olyan változat jelenik meg az Új-Budáról szóló munkájában, amely minden időközben kialakult mítoszt tartalmaz attól kezdve, hogy Kerényi Ujházyék után indult – az egyedül kóborlásán át az örülségben elkövetett kemencébe ugrásos öngyilkosságig:

Egy magyar, Kükemezey Mihály, aki rövid, ideig ugyancsak megfordult Új-Budán, egy darabig Clothild Groveban lakik s hívására Kerényi odaköltözött. Itt, ebben az alig pár házból álló vadnyugati városkában Kerényi, ebben az évben, 1851-ben, egy kis füzetet adott ki, az Új-Budán írt verseinek antológiáját, de ebből a vadnyugati magyar költészeti termékből idáig még senkinek sem sikerült egy példányt feltalálni.⁵⁴ Közben Kükemezey St. Luisban kapott egy jobban dotált állást az ottani szivargyárban s ő odaköltözött. Kerényi visszamaradt Clothild Groveban s mindennap várta Samu bátyját, aki levélben jelezte, hogy költő öccse után fog jönni, azonban sohasem indulhatott el. Súlyos betegségbe esett és Eperjesről felszállították a Rókus-kórházba, ahol meghalt. [...] Kerényi Frigyesről, mint tudjuk, Clothild Groveban hallottunk utoljára. Mikor itt nagy nyomorba jutott, írt a texasi Sírmezőre, Ujházy Lászlónak s tanácsot kért benne. Ujházy megsajnálta a költőt s pénzt küldött neki, hogy jöjjön őhöz. Kerényi útnak is indult és eljutott San Antonioig, ahonnan Ujházy birtoka már csak négy mérföldnyire volt. Pénze, úglátszik, elfogyott, mert gyalog indult neki az útnak. Ezekben a napokban az eső vadul zuhogott s a törekeny testű költő ilyen időben folytatta útját, hogy mielőbb Ujházy családja körében legyen. Útközben verset komponált. Már egészen közel volt Ujházyék farmja felé, Austin és San Marco között, mikor összeomlott benne minden. A prairi marhahajtásán, ahol ballagott, az erdő szélén egy szénégető kemencét pillantott meg. Megkettőzte lépteit s belevetette magát a fénybe. Mint egy lepke, amely az örök fényességet keresi. Felsőteste szénné égett. Így találtak rá másnap a szénégetők. Zsebei versekkel voltak tele s innen tudták Ujházyék is, hogy így végezte életét a hozzájuk ígérkező magyar költő. Kükemezey Mihály is rövidesen elvándorolt új-Budáról és St. Louisban telepedett meg.⁵⁵

Ezt a történetet ismétli meg Balázs Attila az *Egy könyv farvizén* című, 2009-es cikkében:

Az egyik utolsó távozó New-Budáról a szerencsétlen sorsú, elméjében megzavarodott poéta, Kerényi Frigyes volt. Kerényit ismerősei segítették vékonyka kötetecskéhez

⁵³ Uo.

⁵⁴ Kerényi verseskötetének Amerikában való megjelentetési szándéka ugyan szinte bizonyosra vehető, a megvalósulása viszont a körülmények ismeretében több mint kérdéses. Ugyan mások is megemlítik, az *Amerikai magyar költők* című antológiában pedig tényként kezelik, de a megjelenés dátuma ott 1850, tehát bizonyosan téves. Vö: *Amerikai magyar költők*, gyűjt. RICKERT Ernő, előszó APPONYI Albert gróf, Bp., Magyar Jövő, 1920, 11.

⁵⁵ Ács Tivadar, *New-Buda*, Bp., [Szerzői kiadás], 1941, 43, 86–87.

Amerikában, ám az nyomban a préri visszhangtalanságába, a prérikutyák csúfos füttykoncertjébe vezetett. Mivel képtelen volt tovább New-Budán tengetni életét, félt is már ott úgy, szinte egyedül, a kétségbeesett művész írt Újháznak Texasba. Pénzt kapott, továbbá meghívást Sírmezőre. Kerényi Frigyes nekivágott az útnak, s hosszú, viszontagságos bolyongás után eljutott az Újházy birtokától mindössze négy mér-földnyire levő San Antonióiig. Talán azért, mert pénze elfogyott, lóra, de számárra se futotta immár, gyalog esett neki a maradék távolságnak az éppen istentelenül zuhogó, csapkodó esőben. Egészen közel a keresett farmhoz hirtelen meleget árasztó fényt látott, talán a ház nyitott ajtajának vélte, halálosan elcsigázott állapotban, de nyilván határtalan örömmel vetette bele magát: egy szénégető kemencébe.⁵⁶

Ezt az irodalmi szöveget azért idéztem, mert láthatóvá válik, hogy a túlzó, fantasztikus elemekben bővelkedő narratívák addig terebélyesedtek, míg Kerényivel kapcsolatban végképp elmosódott az irodalmi és a tudományos elbeszélés határa. Balázs Attila *Szép kis történetek* című novellagyűjteményében önálló elbeszélés tárgyaként szerepel Kerényi Frigyes, hasonló ábrázolásban.⁵⁷

3. A testvér halála

A narratívák visszatérő eleme, hogy a költő lelki-fizikai összeomlását a bátyja halálhíre váltotta ki,⁵⁸ ám az egyes elbeszélésekben Kerényi Samu halálának ideje és körülményei is transzformálódtak később: a Kerényi alakját körüllegő mitikus történetek és ellenőrizhetetlen állítások egyik tipikus példája Kerényi Sámuel halálához köthető. Nemes Béla Serédi P. Lajos szóbeli közlésére hivatkozva írja le, hogy Samu „egy fővárosi kórházban” olyannyira elszegényedve halt meg, hogy közkölségen temették.⁵⁹ Később lesz ebből óbudai szegényház is, például Serédi P. Lajos⁶⁰ és Szóják Rezső munkájában,⁶¹ és a halál idejét sem közlik sehol pontosan, van, ahol még az év is tévesen szerepel: „Soma bátyja nem sokára követendő vala őt, de 1850. végén Pesten majdnem végínséggel kínlódva kórházban halt meg.”⁶²

Ennek a motívumnak a többszöri felbukkanását szintén a Pákh által írt nekrológ néhány mondatának eltorzítása, félreértelmezése idézhette elő. Pákhnál még egy olyan változat szerepel, amely szerint éppen ellenkezőleg, Samu halálához járult hozzá az, hogy nem kapott Frigyestől/Frigyesről hírt:

⁵⁶ BALÁZS Attila, *Egy könyv farvizén*, *Élet és Irodalom*, 52(2009), 48. sz. (nov. 27.), 20.

⁵⁷ BALÁZS Attila, *Bolygó Kerényi = Uő, Szép kis történetek: Elbeszélések*, Zenta, zEtna, 2014, 5–25.

⁵⁸ Vö. például: „A gyászos hír Kerényire megrendítőleg hatott [...] utolsó (angol) levele tele van panasszal, a reszkető ujjakkal fogalmazott szövegen a halál árnyéka borong. Lelke törve, teste beteg, érzi, hogy már nem sokáig bírja az élet keresztjét” (NEMES, *i. m.*, 73).

⁵⁹ *Uo.*, 73.

⁶⁰ SERÉDI, *i. m.*, 115.

⁶¹ SZOJÁK, *i. m.*, 34.

⁶² SZONTAGH, FERENCZY, *i. m.*, 2.

Átvevén itt [ti. Pesten – P. A. Á.] Samu bátyjának vagyoni maradványát is, azon reményvel, hogy nem sokára meg fogja neki irhatni, hova kövesse,⁶³ hol alapította meg mindkettőjük számára a régen keresett boldogságot, 1850. őszén végre sikerült kivándorolnia. Elérte Északamerikát, el Jowát, el Uj-Budát. – – –

1851. tavaszán Ó-Budán innen egy pesti kórházban mult ki Kerényi Samu, épen azon perczekben, *midőn öcscse biztató soraira már igen nagy szüksége lett volna*; – s 1852. tavaszán találta Uj-Budán túl kora sírját Frigyes, a nélkül, hogy azt mit keresett, elérhette volna!⁶⁴

Szintén ez a változat szerepel Szász Károly Tompa Mihályról szóló írásában:

Vagyonának csak romjai maradtak. A világozi fegyverletétel után Pesten tartózkodott, de csak azért, hogy innét minél előbb kivándorolhasson. 1850. őszén végre egy bátyjának (Sámuel) vagyonát is magához véve,⁶⁵ kiment, azon ígérettel hogy bátyjának megírja, hová kövesse őt? s hol kezdett mindkettőjük számára biztos életpályát? Jowát, Uj-Budát elérte Észak-Amerikában, de Samu bátyja 1851. tavaszán Pesten egy kórházban meghalt, hiában várván öcscse levelét. 1852. tavaszán pedig Uj-Budán halt meg Kerényi Frigyes, megtévelyodva. Ki tudja miért? Tán, a mit keresett, lelke nyugalomát nem találta fel?⁶⁶

Serédi P. Lajosnál azonban nem csak megfordul ez az irány, hanem Samu halálának helye is megváltozik (feltehetőleg szintén a Pákh-szöveg félreolvasásának következményeként): „Bátyja meghalt Pesten, hiába várta hát jövetelét. S mikor megtudta, hogy az ó-budai közkórház koldusai között mult ki elhagyatottan, (hogy az egykor gazdag ifjú közköltséges) akkor végleg elsötétült lelke világa.”⁶⁷ Szóják Rezső írása szerint mikor Kerényi megtudta, hogy a bátyja koldusként halt meg, „megőrült. Ilyen állapotban, nagy kínok közt halt meg 1852. februárjában...”⁶⁸

4. *Kiegészítő elemek: gyenge testalkat, csalódás az embereken*

Kerényi halálának leírásaiban jellemzően felbukkan a költő gyenge testalkatának emlegetése, illetve az, hogy nem bírta a kemény fizikai munkát. Békeffi László szerint:

⁶³ Kerényi Pulszkynak írt levele alapján Samunak kellett volna hamarabb megérkeznie Amerikába, és a pénzzel is ő rendelkezett. Kerényi Frigyes levele Pulszky Ferenchez, New York, 1851. február 18. OSzK Kt. Fond VIII/514., f. 1 r-v. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 57–58.

⁶⁴ Budapesti Viszhang, 1(1852), 2. félév, 12. sz. (szept. 19.), 398. [Kiemelés tőlem – P. A. Á.]

⁶⁵ Kerényi Amerikából Pulszkynak írt levele szerint viszont éppen Samu rendelkezett a pénzzel: „meddig tehát bátyám által nem jó, e quarteri terveimről le kell mondanom, tudván azt, hogy üres kézzel még a mennyország congress földjére is telepedni akarni túlregényes dolog” (Kerényi Frigyes levele Pulszky Ferenchez, New York, 1851. február 18. OSzK Kt. Fond VIII/514., f. 1 r-v. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 57).

⁶⁶ SZÁSZ, i. m., 32.

⁶⁷ SERÉDI, i. m., 115.

⁶⁸ SZOJÁK, i. m., 34.

Ő is földet foglal a többiekkel és neki áll törni az ősi humuszt, de gyenge fizikuma nem bírja a nehéz munkát. Nem mindenkinek adta meg Isten az erőt, hogy ásóval és fejszével keresse meg a kenyerét az emigrációban. Költő volt és író. Alig kis idő múlva súlyos beteg lesz. Csontra-bőrre lefogy és melankóliába esik. Még néhány verset ír és hazaküldi Tompának. Azután a versírást is abbahagyja. Utolsó kétségbeesésében levelet ír a bátyjának s kéri küldjön neki pénzt. Tompán keresztül jött a válasz, a bátyja meghalt és semmisen maradt utána.⁶⁹

Ebbe a sorba illeszthető Vasváry Ödön elbeszélése is, amelyben Kerényi „32 éves, gyenge, nagybeteg”⁷⁰

Kerényi halálának (pontosabban ahhoz vezető elkeseredésének, „csalódottságának”) kiváltó okát általában az amerikai viszonyoknak tulajdonítják, de többen még az elindulása előtti időből eredeztetik, vagyis anyagi csődje és irodalmi sikertelensége következményeként értékelik magát a kivándorlást és tragikus halálát is. Ezekben a leírásokban központi szerepet játszik „gyámja”, Hanzó Endre (vagy András). Nemes Béla a költő gyámjaként emlegeti Hanzót, aki szerinte rossz hatással volt Kerényire, anyagi csődbe vitte, és miatta folytatott korhely életmódot.⁷¹ Szontagh és Ferenczy szerint Hanzó barátja volt Kerényinek⁷² (ez Kerényi életkorát tekintve valószínűbb, minthogy a gyámja lett volna), és az ő rábeszélésére vette bérbe Csáky gróf rozgonyi birtokát. Hanzót ők úgy jellemzik mint „Kerényi szerencsétlenségének okozóját”-t, aki-nél Irányinak írt verse elveszett.⁷³ Szóják szerint Hanzó a Kerényi testvérek gyámja volt, és a költő a halála előtt „átkozta gyámjukat”.⁷⁴ Mindenesetre a kortársaktól származó, de nem közvetlenül a költő halála idején készült írásokban Kerényi örülete a Hanzó Endre által okozott csalódáshoz és anyagi veszteséghez kapcsolódik, a hivatkozási alapot pedig egy angolul írt levél szolgáltatja, amelyet átadtak Hanzónak.⁷⁵ Sem az nem érthető, hogy Kerényi miért írt volna angolul (ha esetleg betegsége idején hallucinálva meg is írt volna egy ilyen szöveget, nem életszerű, hogy azt postára is adta volna), sem az, hogy ha a levél Hanzót átkozó, gyalázó sorokat tartalmazott, akkor ki és miért adta át éppen neki.

Végül akadnak olyan leírások is, amelyek nem vesződnek a halál körülményeivel, például a magyar nép számára készült *Ismerettár* csak ennyit közöl: „Kerényi Frigyes (Christmann), magyar költő. Eperjesen született 1822 körül. Költeményeit finomság, kedély, tiszta hazafiui érzet lengi át. 1850-ben Amerikába költözött, hol

⁶⁹ BÉKEFFI, *i. m.*, 7.

⁷⁰ VASVÁRY, *i. m.*, 121–122.

⁷¹ Korábbi gyámjai Krayzell András, Lehoczky Jenő voltak. Vö: NEMES, *i. m.*, 7.

⁷² SZONTAGH, FERENCZY, *i. m.*, 2.

⁷³ *Uo.*

⁷⁴ SZOJÁK, *i. m.*, 8, 34.

⁷⁵ NEMES, *i. m.*, 73.

csakhamar meghalt 1852-ben.⁷⁶ Bóka László szerint pedig Kerényi „1852-ben halt meg Amerikában, a forradalom után kivándorolt magyarok egyik telepén Új Budán”.⁷⁷

III. Kerényi Frigyes életének utolsó 16 hónapja

Úgy tűnik, Kerényi Frigyesnek alapvetően nem volt égetően szüksége arra, hogy emigráljon. Nem kellett megtorlástól tartania, hiszen a szabadságharcban, ha részt is vett (beállt a pesti nemzetőrök közé⁷⁸), legfeljebb csak a martonvásári táborig jutott, legalábbis Szontagh Felix és Ferenczy Elek szerint „lerándult ugyan a Martonvásári táborba, de gyenge egészsége miatt csak hamar visszatérni kényszerült. [...] [C]sak barátjai unszólása vehetné rá a nem neki való tábori élet elhagyására.”⁷⁹ A Pákh Alberttől többször idézett híres mondatban szereplő útlevel nem csak azért fontos, mert hangsúlyozza Kerényi nincstelenségét, számkivetettségét és értelmetlennek bizonyult útját, idegen földön bekövetkezett halálát, hanem mert önmagában az útlevel megléte arra utal, hogy a költő szinte akadálytalanul juthatott el Amerikába, vagyis nem kellett a hatóságok elől bujkálnia útja során. Varga Ferenc visszaemlékezéseiben olvasható, hogy ő unokatestvére fürdőkúrákhoz kiadott, meghamisított útlevelével hagyta el az országot, és egy idő után azt is kénytelen volt hátrahagyni és iratok nélkül utazni, hogy ne foghassák el.⁸⁰

Kerényi itthoni megélhetését biztosíthatta volna jogász végzettsége, illetve ő és a Pesten ügyvédként dolgozó bátyja is rendelkezett még valamennyi pénzzel. Arra, hogy nem kellett gyorsan menekülnie, nemcsak a kései, de gyors utazás, hanem a hosszas előkészítés is utal. Elképzelhető, hogy Ujházy László biztatása ért el hozzá valamikor, mindenesetre az utazást jóval az indulás előtt eltervezte és tájékozódott is, például olvasta Haraszty Ágoston művét.⁸¹ Állítólag angolul is tanult.⁸²

A korán elkezdett tervezésre utal a *Nemzet* cikke is:

Garai Jánosnak egy kiadatlan leveléről tesz ma említést a „Pesti Hírl.” A levél Kolbenheyer Mór, nemrég elhunyt soproni evangélikus lelkész⁸³ kéziratilag hagyatéka

⁷⁶ *Ismerettár a magyar nép számára*, VI, Pest, 1862, 383–384.

⁷⁷ BÓKA László, *Könyvek, gondok: Válogatott tanulmányok és jegyzetek*, vál., szerk. BESSENYEI György, bev. ORTUTAY Gyula, Bp., Gondolat, 1966, 81.

⁷⁸ Kerényi Frigyes levele Irányi Istvánhoz, Pest, 1848. márc. 29. (eredeti kézirat és gépelt másolata), OSzK Kt. Levelestár. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 50–51.

⁷⁹ SZONTAGH, FERENCZY, i. m., 2.

⁸⁰ VARGA Ferenc, *Bujdosásom története*, Szabadság Magyar Híradó, Cleveland, 10(1900), 51. sz. (dec. 20.), 9.

⁸¹ Vö: „Ha jól emlékszem, Haraszty említi munkájában, hogy ilyenemű ajánlással el volt látva” (Kerényi Frigyes levele Pulszky Ferenchez, New York, 1851. febr. 18., OSzK Kt., Fond VIII/514. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 58). – HARASZTHY Ágoston, *Utazás Éjszakamerikában*, Pest, Heckenast, 1844, 1–2.

⁸² „Klein nevű ismerősétől”, vö. SZOJÁK, i. m., 32.

⁸³ Kolbenheyer Mór 1846-ban került Sopronba, előtte Eperjesen szolgált, vö: MAYER Endre, *Vandrák András, az eperjesi ev. kollégium tanára*, Bp., Hornyánszky, 1911, 67. – Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 5(1846), 13. sz. (márc. 29.), 311–312. Kolbenheyeréket Irányi István a naplójában személyes

közt találtatott. [...] A levélből kitetszik még az is, hogy Kolbenheyernek akkor szándéka volt valami magyar anthologiafélélet kiadni, csakhogy társa (ki ebben segédkezni ígérkezett) Kerényi Frigyes, cserben hagyta, mert már ekkor föltette magában, hogy Amerikába utazik, a mit később meg is tett.⁸⁴

A levél ismeretének hiányában nem tudom, mikor lehetett pontosan ez az „ekkor”, de Szontagh Felix és Ferenczy Elek szerint 1848 őszétől 1850 elejéig Kerényi Pesten volt, „folytonosan azon gondolattal foglalkozva, hogy a levert országból menekülve Amerikába vándorol”.⁸⁵ 1850. május közepén Eperjesre ment, hogy az utazással kapcsolatos ügyeit rendezze,⁸⁶ ebben a hónapban találkozott Irányi Istvánnal is, akit Amerikába hívott.⁸⁷ Tompa Mihály e szándéokra kérdez vissza Szemere Miklósnak 1850 októberében címzett levelében: „Perditissimus Amerikába készül? A pokolba! ott hamarabb meghal éhen mint Lasztócson. Sat S ez eddig van első leveled.”⁸⁸

A híres pesti búcsú idejét a Vadászkürt vendéglőben⁸⁹ Pákh Albert nem jelöli meg pontosan, de feltételezhetjük, hogy november végén történt:

Az 1850-ki ősz egy éjszakáján Pesten bucsúpoharakat emelgetett egy baráti kör – nem mind kik oda tartoztak volna, hanem kiket még fennhagyott a sors. A poharzás egy magas fiatal embernek szólt, ki messze utra készülten ült közöttünk, erőtetett jó kedvvel iparkodva a beszélgetést magától távol tartani. Évekig nem láttuk egymást, s most összejöttünk, hogy ismét elváljunk. Én egy hosszú, kínos távollét után vergődtem haza, ő épen kezében tartá vándorbotját. Mint két jövő s menő találkozáink utainkon, nem küldve, nem marasztva egymást. Nem emlékeztünk, nem panaszkodtunk, nem voltak biztatásaink; sem az örömeink, sem a fájdalomnak, sem a reménynek itt szóvivője nem akadt; – 1850-ről beszélek. A pohár utolsó csengése elhangzott, kezet szorítánk s Kerényi a hon véghatárai felé sietett.⁹⁰

Kerényi Frigyes 1850 decemberében már Londonban volt, 2-án felkereste Rónay Jácintot,⁹¹ akivel utána többször is találkozott.⁹² Rónay megkérte Diósy Mártont, hogy

ismerősökként említi. Irányi István naplófölgjegyzései és kijegyzései olvasmányokból, OSzK Kt., Quart. Hung. 3774., f. 2, f. 4, f. 5 v., f. 18 v.

⁸⁴ Nemzet, 4(1885), 1039. sz. (júl. 25.), [3].

⁸⁵ SZONTAGH, FERENCZY, *i. m.*, 2.

⁸⁶ *Uo.*

⁸⁷ „850 [...] Máj elején menekültem. Kerényivel találkozásom. Amerikába hívott.” Irányi István naplófölgjegyzései és kijegyzései olvasmányokból, OSzK Kt., Quart. Hung. 3774, f. 42.

⁸⁸ További két levelet említ még Tompa, tehát az első akár még nyári keltezésű is lehetett. Ugyanebben a levélben korábban: „Sőt Kerényi a mult télen egy szíves levelet irt hozzám Pestről, mellyben az utat s lakásomat kérdi okvetlen hozzám szándokozván jönni; én még egyszer olyan szívesen válaszolok neki. Várom várom, sohsen jön sőt többé nem is irt egy betűt sem. Nem értem az egész dolgot” (Tompa Mihály Szemere Miklósnak, 1850. okt. 7. = TOMPA Mihály *levelezése...*, *i. m.*, 105, 113, 114).

⁸⁹ SZONTAGH, FERENCZY, *i. m.*, 2.

⁹⁰ PÁKH, *i. m.*, 394–395.

⁹¹ RÓNAY, *i. m.*, 241.

⁹² *Uo.*, 242.

lehetőség szerint kényelmes hajón szerezzen helyet Kerényinek, a költő azonban nem várta meg, hogy jobb körülmények között utazhasson, megvette a jegyet a december 6-án induló Independence-re.⁹³ A hajó 1851. február 11-én futott be New Yorkba, Kerényi az utaslistán Frederic Heringe 28 éves német férfi munkásként⁹⁴ szerepelt.

Amikor Kerényi megérkezett New Yorkba, egy már kialakult magyar közösség várta, Rácz-Rónay Károly szerint erről tanúskodik a Kossuthnak küldött zászló és Ujházy Klára levele is.⁹⁵ Erre utal maga Kerényi is Pulszky Ferenchez írt levelében, mikor az egyébként „szétszórva, jobbra-balra sürgő-forgó” magyarok gyűléséről tudósít.

Rácz-Rónay egy másik cikke szerint a New York-i magyar kolóniával egy időben alakul ki a St. Louis-i is, „amely jóideig szinte versenytársa is volt és maradt annak”.⁹⁶ Kerényi szempontjából azonban az ott jelen lévő németek is fontosak lehetnek, annál is inkább, mert az ottani jelentős német lakosság mellett „az 1849-iki politikai emigrációt megelőzőleg St Louis-ban megtelepedett csekély számú magyarság javarészt a magyarországi németekből került ki”.⁹⁷ Ez a (Rácz-Rónay szavaival élve) „felemáság” azonban nem volt akadálya annak, hogy a város lakosai a szabadságharc ügyét és az emigránsokat támogassák.⁹⁸

Egy ideig a hazai sajtóban a Kerényivel kapcsolatos beszámolóknak hírértéke volt:

Kerényi Frigyesről – ki mint tudjuk, Amerikába költözött – különféle hírek és sejtelmek szárnyalnak magyarországi ismerősei közt. Némelyek azt hiszik, hogy K. épen azon hajón utazott, mely mult év végén Angliából Amerikába indulván, a tengeren mintegy 200 utazóval elsüllyedt. Mások azt hiszik, hogy K. szerencsésen Newyorkba ért, sőt azt is tudni akarják, hogy ott egy lap mellett dolgozik 300 dollár fizetéssel. Mi róla annyit mondhatunk mint bizonyost, hogy Newyorkból már tudósítá londoni ismerőseit; e szerint ha a hajó, melyen utazott, elsüllyedt is, ő mindenesetre a partra úszott.⁹⁹

Kerényi Frigyes magyarországi rokonaihoz is küldte már levelet. Csakugyan résztvett azon tengeri vészben, mely mult év végén néhány Amerikába indult hajót utközben kapott. Két hajó nagyszámu utazókkal együtt elsüllyedt. Az, melyen Kerényi utazott, temérdek küzdelem után menekülhetett meg. Hatvan napnál tovább voltak tengeren, s már annyira kifogytak az élelmi szerekből, hogyha csak 10–15 napig nem érnek partot, az éhség miatt kellett volna elveszniök. Ezen kívül Kerényit még azon

⁹³ Vö.: Kerényi Frigyes levele ismeretlennek [Rónay Jácinthoz] London, 1850. dec. 5. (kéziratos másolat), OSzK Kt., Levelestár. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 57. – RÓNAY, i. m., 242–243.

⁹⁴ New York Passenger Lists, 1820–1891, Database with images: *FamilySearch*, <https://FamilySearch.org> – 13 August 2022. Citing NARA microfilm publication M237. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, n.d., 0673–0675., 0673. (utolsó megtekintés: 2024. október 22.).

⁹⁵ RÁ CZ-RÓNAY Károly, *Az amerikai magyarság bölcsőköra I.: A New York-i magyar telep*, Külföldi Magyarság, 1921, 15. sz. (aug. 1.), 2–3.

⁹⁶ RÁ CZ-RÓNAY Károly, *Az amerikai magyar telepek története II.: St. Louis*, Külföldi Magyarság, 1922, 6. sz. (márc. 15.), 2.

⁹⁷ *Uo.*

⁹⁸ *Uo.*

⁹⁹ Pesti Napló, 2(1851), 310. sz. (márc. 20.), [3].

szerencsétlenség is érte, hogy midőn az utasokat partra szállító csolnakból ki akar-
na lépni, a tengerbe bukott s csak hirtelen jött segély menthető ki a habok közül.
E szenvedések annyira megviselték egészségét, hogy két hónap alatt is alig birt ma-
gához jöni. Kénytelen volt ezideig Newyorkban tartózkodni, a nélkül, hogy magát
továbbmenetelre határozhatná. Levelét is innen írta.¹⁰⁰

Kerényi 1851. február 18-án ír levelet Pulszky Ferencnek, amelyben beszámol viszon-
tagságos útról, és pénzt kér tőle,¹⁰¹ arra hivatkozva, hogy az eredeti terv szerint a bátyja
már öelötte kiutazott volna Amerikába, ami nem történt meg, és Samu betegeskedése
miatt még egy fél évig biztosan nem is fog, otthon maradt pénze felett pedig nem
rendelkezik, mert azt törvénytelen fia nevelésére fordította.¹⁰²

A Szemerének írt levél¹⁰³ tanúsága szerint Kerényi márciusban elindult New Yorkból,
és a lehetségesnél jóval lassabban „a nevezetesebb helyeken meg-megállapodva”, egy
hónapon át utazott Burlingtonba, ami Új-Budától Kerényi szerint 25 magyar mérföld
(kb. 215 km, tehát a Mississippi partján fekvő iowai Burlingtonról van szó). Innen
május 8-a körül ért Ujházyék birtokára, ahol augusztus elejéig tartózkodott (eset-
leg utazgatott a környéken az ismerősöket meglátogatva). A megérkezéséről Ujházy
László május 22-én kelt levelében számol be, eszerint „[m]integy két hete, hogy régi
jó barátaim, Szirmay Pál és Kerényi Frigyes megérkeztenek”.¹⁰⁴

A telepések sorsát, egyes személyek érkezését és költözését nagyjából fel lehet
deríteni az Ujházyak fennmaradt levelezése alapján.¹⁰⁵ Az új-budai telep ezen a nyá-
ron kezdett benépesedni: Ujházyék 1849. december 16-án érkeztek New Yorkba,
a második komáromi csapat pedig 1850. február 24-én. A társaság tagjai összevesztek
Ujházyval, akit végül csak négy ember követett: Birányi István,¹⁰⁶ Takács Ferdinánd,

¹⁰⁰ Pesti Napló, 2(1851), 314. sz. (márc. 26.), [3].

¹⁰¹ Nem a magánvagyonából, hanem „azon pénzből, mely magyar menekvők segedelmeül” Pulszky rendelkezésére áll. Lásd: Kerényi Frigyes levele Pulszky Ferenchez, New York, 1851. febr. 18., OSzK Kt., Fond VIII/514. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 58.

¹⁰² Kerényi Frigyes levele Pulszky Ferenchez, New York, 1851. febr. 18., OSzK Kt., Fond VIII/514. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 57–59.

¹⁰³ Kerényi Frigyes Szemere Miklóshoz, New Buda, 1851. okt. 12. Közli: DR. PERÉNYI József, *Szemere Miklós irodalmi hagyatékából (Másod, és bef. közlemény)*, ItK, 15(1905), 3. sz., 362–363. – KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 59–60.

¹⁰⁴ Ujházy László levele vejének, Nagy Károlynak, New Buda, 1851. máj. 22., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P. 1539 (Ujházy László hagyatéka, 1823–1910), Ujházy László levelei feleségéhez (1838) és gyermekeihez 1846–1864., 3. tétel, (1851) f. 30.

¹⁰⁵ MNL OL, P. 1539 (Ujházy László hagyatéka), 1–36. tétel.

¹⁰⁶ Az a Birányi István, akit Ferenczy Teréz lehetséges szerelmei között tartottak később számon. A testvére, Vargáné Ferenczy Franciska közlése szerint hozzá írta *Jutok-e eszedbe...* című versét (VARGÁNÉ FERENCZY Franciska, *Ferenczy Teréz egy kiadatlan költeménye*, Pesti Hírlap, 9[1887], 249. sz. [szept. 11.], 3). Ferenczy Terézhez eljutott a hír, hogy Birányi Ujházyékkel Új-Budára érkezett, ezt 1851. július 3-án, a hozzájuk Szécsénybe betérő Vahot Imre meg is erősítette: „Vahot elmondta, hogy Birányi csak ugyan kint van Amerikába; már mint másoktól tudom az Ujházi telepében van ő is; ez már a hírlapban is állt egyszer” (Ferenczy Teréz levele Győry Júliához, Szécsény, 1851. július 7., OSzK Kt., Fond 276 [Győry Dezső író

Kovács Gusztáv és Pomutz György. Ujházy, családja és kísérői 1850. április 15-én hagyták el New Yorkot, 13 nap múlva érték el Burlingont. Innen mentek tovább Burlingontól 150 mérföldre nyugatra, Decatur County területére, itt telepedtek meg, a New Buda Townshipnak nevezett területen 1850. július 28-án: „Újházyék Új Budája Decaturmegye déli részében, hat mértföldnyire Missouri állam határától feküdt. [...] Des Moines, száz mértföldnyire északra feküdt.”¹⁰⁷ A telepről a *The Iowa Capital Reporter* című lap közölt rövid ismertetést 1851. december 24-én.¹⁰⁸ Eszerint a telep a Mississippitől nagyjából 150 mérföldre (kb. 240 km), a Missouritól 100 mérföldre (kb. 160 km), valamint Iowa és Missouri államok határától 10 mérföldre (16 km) feküdt.¹⁰⁹ Az 1850-es adózási ívek¹¹⁰ szerint a 146 háztartás lakosai közül Birányi István, Pomutz György és Kovács Károly laktak együtt az íven a 73-assal jelölt házban, közvetlenül mellettük a 74-esben egyedül Takács Ferdinánd, az Ujházy család tagjai – Ujházy László, Szakmáry Terézia (az íven Merch [?] néven), Ujházy Farkas (Tarkes?), Ujházy Tivadar, Ujházy Klára, Ujházy Ilona és ifjabb Ujházy László – pedig a 84-es számmal jelölt házban. Ide érkezett 1850 novemberében Lukács Sándor; 1851 márciusában Farkas Lajos, Katona Gábor; 1851 májusában Kerényi Frigyes, Szirmay Pál, Zichy Ottó; 1851 szeptemberében Madarász László és fia, Vilmos, Majthényi József és fia, Tivadar, Varga Ferenc és felesége, Drahos Ernő, Zsarnay Pál.

New Buda tehát nem egy magyarok által benépesített, összefüggő terület volt, hanem a rendkívül vegyes lakosságú, nagy területen elszórt házak között leginkább csak Ujházy László háza és birtoka (ahová Kossuthot várta),¹¹¹ amelyben az újonnan érkezők több-kevesebb ideig otthonra találtak. Ezért alakult úgy, hogy a társaság változó összetételben és ideig, de együtt maradt. Ujházy László azt írta november végén, hogy „a nyár kezdete óta házunk inkább egy vendégfogadó [...]. Az időtől idén ide érkezett magyar társaink kik letelepedni jövének, hajlék nélkül lévén, sorban nálunk laktanak egy ideig, ’s laknak még jelenleg is.”¹¹² Kerényi azt írta, „két hónapig ültünk

hagyatéka]. Közli: GALCSIK Zsolt, „A fájdalmak leánya...”: *Ferenczy Teréz élete és költészete 1823–1853*, Szécsény, Szerzői kiadás, 2008, 190).

¹⁰⁷ RÁCZ-RÓNAY Károly, *Az amerikai magyar telepek története IV.: New-Buda, ahol Kossuth Lajos letelepedését előkészítették*, Külföldi Magyarság, 1922, 8. sz. (ápr. 15.), 8.

¹⁰⁸ The Hungarian Settlement in this State, *The Iowa Capital Reporter*, Iowa City, Wednesday, December 24. 1851, 2, <https://www.loc.gov/resource/sn82014116/1851-12-24/ed-2/?sp=2&r=-0.559,0,2.119,1.326,0> (utolsó megtekintés: 2024. október 22.).

¹⁰⁹ „»New Buda«, the Hungarian settlement, under Gov. Ujhazy, is situated in the southwestern part of this state’ in the county of Decatur, at a distance of about 150 miles from the Mississippi river, 100 miles from the Missouri and about 10 miles from boundary line of the states of Iowa and Missouri” (*Uo.*).

¹¹⁰ 1850 Federal Census – Decatur County, Iowa; Transcribed 28 July 2004 by Stacey McDowell Dietiker, http://iagenweb.org/decatur/CensusDocs/1850/1850_1.html (utolsó megtekintés: 2024. október 22.).

¹¹¹ “On a big timbered ridge, on the left bank of this river, stands New Buda, the residence of Gov. Ujhazy and the intended abode of Kossuth” (*The Hungarian Settlement in this State*, *The Iowa Capital Reporter*, Iowa City, Wednesday, December 24., 1851. 2).

¹¹² Ujházy László levele otthon maradt gyermekeihez, New Buda, 1851. nov. 30. – dec. 6., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, (1851) f. 35 v.

az öreg nyakán”.¹¹³ Ha május nyolcadikától számítjuk a két hónapot, akkor júliusi költözéssel lehet számolni, ha viszont Kerényi nyolcheti betegségét október elejétől számítjuk visszafelé, akkor ez inkább augusztus.

Valószínű, hogy Kerényi ekkoriban értesült a bátyja haláláról. Kerényi Sámuel „33 éves”, „Eperjes Sáros megyei születésű itt lakozó”¹¹⁴ nőtlen hites ügyvéd” 1851. július 6-án hunyt el, beszentelésének helye a „Pest polgári kórház” (valószínűleg a Rókus), a halál okaként gümőkór van megjelölve. Július 8-án temette Székács József,¹¹⁵ aki még Eperjesről ismerte a Kerényi fivéreket. A hírről Nemes Béla szerint Bertha Sándor¹¹⁶ értesítette Frigyeset „ez év nyarán”.¹¹⁷ A levelezés alapján feltételezem, hogy Kerényi Samu halálhíre 1851. augusztus közepére, de legkésőbb a végére eljutott öccséhez, aki Szemeréhez írt levele szerint augusztus elején betegedett meg. Elképzelhető, hogy a gyász, ha nem is kiváltója, de súlyosbítója volt a betegségének.

Mindenesetre azt feltételezem, hogy Kerényi utolsó előtti,¹¹⁸ állítólag nem közlésre szánt versének híres sorai – „Itt a hol sűrögni kéne: / Heverészek, pénzem nincsen; / Hírt hazámból nem hoz senki, / S ott van eltemetve kincsem” –, ha nem is konkrétan az anyagiakra utalnak, de összefüggésben vannak a testvér halálával, mivel (ahogy a Pulszkynak írt leveléből kiderül) Kerényi nem csak a személye, hanem a megélhetéshez szükséges pénz miatt is várta a bátyja érkezését. Az az információ tehát, amely Pákh Albert és Szász Károly írásaiban szerepel, miszerint Kerényi magával vitte Amerikába a közös vagyont (illetve annak csekély maradékát), téves lehet – nem valószínű, hogy Kerényi hazudott volna Pulszkynak írt levelében erről, hiszen más indokot is kitalálhatott volna a pénz kérésére. A „kincs” lehet maga a testvér, de lehet a vagyon maradéka is, ami biztosíthatta volna amerikai életét, és ami Kerényi Samu halálával elérhetetlenné vált.¹¹⁹ Erre utal Szontagh és Ferenczy is:

¹¹³ Kerényi Frigyes Szemere Miklóshoz, New Buda, 1851. okt. 12. Közli: DR. PERÉNYI, *i. m.*, 362–363. – KERÉNYI, *Sötét órák...*, *i. m.*, 59.

¹¹⁴ Az 1851-es *Nemzeti Kalendárium* szerint a Zöldfa utcai Jankovits-házban (Frigyessel együtt). Ezen a listán található Bertha Sándor is mint „szegények ügyvédé”: *Ügyvédek lakása Pesten = Trattner és Károlyi Nemzeti Kalendárioma 1851-dik esztendőre*, Pest, 1850, [40].

¹¹⁵ A Pesti Evangélikus Egyház anyakönyvei, Deák tér, Halotti anyakönyv, 34. lap, 1851. év, folyószám 25., Budapest Fővárosi Levéltár (a továbbiakban: BFL), XV.20.2.A7.0331.

¹¹⁶ Valószínűleg azonos a fent idézett ügyvédi címlistán szereplő Bertha Sándorral, és azzal is, akit éppen akkorra elkészült fordítása miatt említ Kerényi Irányi Istvánnak még 1848-ban (a kézirat gépelt átírásában Bartha néven), és aki Szinnyei *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában is szerepel (SZINNYEI Ferenc, *Magyar írók élete és munkái*, I, Bp., Hornyánszky, 1891, 967–968). – Kerényi Frigyes levele Irányi Istvánhoz, Pest, 1848. márc. 29. (kézirat és gépelt másolata), OSzK Kt., Levelestár. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, *i. m.*, 50–51.

¹¹⁷ NEMES, *i. m.*, 73.

¹¹⁸ Az utolsó az, amit állítólag Irányi Istvánnak küldött. Ezt Nemes Béla szintén Serédi P. Lajos szóbeli közlésére alapozza. Vö. NEMES, *i. m.*, 72–74.

¹¹⁹ Gömöri György szerint (aki Pákh Albert ellenében az *Új magyar irodalmi lexikon* alapján 1853-ra és Texasra teszi Kerényi halálának idejét és helyét) ez talán a szabadság vagy a nyelv. Vö: GÖMÖRI, *i. m.*, 59.

Rémítően hatott e megdöbbentő hír [t.i. Kerényi Samu halála – P. A. Á.] Frigyesnek különben is zilált lelkiületére. Ő aki egész életén át keveset gondolt az anyagi körülményekkel, egyszerre mindentől megfosztottnak látta magát. Inséggel és nyomorral küzdve, de teljesen meg nem töretve meghatóan rajzolja szánandó nyomorúságát azon versében, melyet Pákh Alberthez 1851. őszén írt egyik levelébe szőtt be.¹²⁰

Az „ínséggel és nyomorral küzdés” azonban nem csak az ő körülményeit jellemezte: Ujházy Klára szerint „[a]’ pénz szüke pedig nagy az egész szegény magyar Coloniában. Takátsot ki véve – ki tán a fukarságig jó gazda – az összes magyarság – minket sem véve ki – igazán mondom 1 dollart sem tudna öszvetenni, ’s pedig ez hólnapok óta tart már így.”¹²¹ Kerényi tehát 1851 július végén – augusztus elején Szirmay Pállal együtt beköltözött abba a házba, amelyet az utóbbi Lukács Sándortól vett meg.¹²² Lukács a birtokról és a házáról részletes leírást ad Rónay Jácintnak szóló levelében: Ujházyék Thomson folyó melletti sátrától 1¼ órányira, a Thomson bal partján egy faházban lakik Takács egyedül, tőle negyedóránnyira együtt egy faházban Pomutz, Birányi és Kovács. Miután őket meglátogatták,

[r]övid, szíves barátkozásunk után Ujházyval megindultam, számomra földet keresendők. Hegyen, völgyön, vízen, mezőn, erdőn, árkon és rónán keresztül jártunk lóháton, reggeltől késő estig; végre, nyolczadnapra találtam jó, szép és egészséges nagy Congressus-földet, melyet tüstént elfoglaltam, körülhatároltam, s a jövő tavasszal a gazdálkodást meg fogom kezdeni. A föld, melyet elfoglaltam, a „Thomson” mindkét partján van 2 ½ órányira Ujházytól, husz négyszög angol mértföld s tesz, mintegy 12,800 magyar holdat; [...] A gyephosszának központjában egy szomszéd amerikai által, 20 lépésnyire a víztől, 30 láb hosszú és 24 láb széles lakóházat építettek erős tölgyfából, ára 110 dollár, Martius 15-kén¹²³ végképp elkészül. [...] Keletről elfoglalt földem határinál, megy el a kaliforniai út. [...] Földemtől Brunswick város [Missouri államban] 17, Burlington 37 magyar mértföldnyire van.¹²⁴

Lukács ehhez hozzászói, hogy a télre St. Louisba megy, építőiparral foglalatkoskodni,¹²⁵ és hogy házától az „utolsó postaállomás 2 órányira van¹²⁶ s így könnyen kaphatok

¹²⁰ SZONTAGH, FERENCZY, *i. m.*, 2.

¹²¹ Ujházy Klára testvéreihez, Uj Buda, 1852. aug. 12., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 21. tétel f. 41.

¹²² Nem biztos, hogy fizetett érte, Ujházy Klára levelében a „vett által” kifejezés szerepel. Klára levele testvéreihez, New Buda, 1851. máj. 25., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 21. tétel, f. 35.

¹²³ Ti. 1851-ben.

¹²⁴ Lukács Sándor levele Rónay Jácintnak St Louis, 1850. nov. 29. = RÓNAY, *i. m.*, 250–251. – „Az angol mérföld 1609 m; a magyar mérföld 8534 m, az egyes esetekben 8353,6 m volt. A földrajzi mérföld 7500 m, a hajózási vagy tengeri mérföld viszont 1852 m hosszú.” Lásd: *Magyar Néprajzi Lexikon*, <https://tinyurl.com/34aajayw> (utolsó megtekintés: 2024. október 22.). Ezek alapján Lukács birtoka nagyjából 145 km-re volt Brunswicktól és 316-ra Burlingtontól.

¹²⁵ Hogy aztán megdöbbentse Rónayt a Kossuthról írandó drámájának tervével. Vö: RÓNAY, *i. m.*, 253–256.

¹²⁶ Mielőtt Új-Budára is került postaállomás, a legközelebbi Princetonban volt, Missouri államban, „26 mföldnyire” Ujházyék telepétől. Vö. Valószínűleg Ujházy Farkas másolt (csonka) levele, MNL OL,

levelet, újságot is. – Pesttől tanyámig, vitorlás hajón, ugyhiszem, 120–150 pengő forinttal meglehetne tenni az útát”.¹²⁷ Mindezt figyelembe véve, összevetve a Xantus által leírt, délről megtett úttal, Lukács 1850-es foglalásának egészen délen, Missouri határához közel kellett lennie.

Varga Ferenc a birtokok, házak elhelyezkedéséről a következőket írja:

Egy igen szépen fekvő föld volt délre Ujházytól, egyik pataktól a másikig. Mert nekünk nem volt fogalmunk a föld felosztásáról, azt hittük, a természet mutatta ki a határokat. Majthényi ajánlotta Madarásznak, vegyék ők foglalás alá azt a darab földet. Válasszon Madarász északi vagy déli részt, neki mindegy, de Madarász az egészet akarta. Így lőn az első meghasonlás köztünk! Ekkor azt a darab földet Majthényi foglalta el. Én a következőt délre. Az állam határáig Drahosnak foglaltuk el a földet. Ekkor visszamenve Ujházyhoz, a folyam mentén fellovagoltunk északnyugati irányzatban, még feljebb, mint ahol Szirmay háza állott és Madarász itt vette meg egy Yankeenek foglalási jogát, ki éppen akkor végezte be egy szobából álló faházának építését, de ez már Újbudától 18 angol mérföldnyire volt. Majdnem egy hétig vándoroltunk idestova. Visszatérve Ujházyhoz, ott találtuk Drahost, Vilmost és Tivadart. Ugy határoztuk, hogy egyelőre Majthényi fia, Drahos és én együtt fogunk lakni, és addig, míg én visszatérek Burlingtonba (százhetven angol mérföld) bevásárolni, kályhákat, lisztet, kávéstb., addig ők nekem építtetni fognak egy jobb faházat, mint a Szirmayé volt. Ez 1851 szeptember vége felé volt.¹²⁸

Majthényi József 1851. november 20-án kelt levele után Kerényi neve nem szerepel már a levelezésekben, tehát vele valószínűleg egyáltalán nem találkoztak sem télen, sem kora tavasszal. Ennek két oka lehetett: vagy nem tudott velük találkozni, vagy nem is volt ott.¹²⁹

Ujházy Farkas 1852. márciusi 2-i levele szerint akkor harmincan éltek az új-budai telepen, Vargáék „a folyó túlsó partján mostani helyüinktől négy angol mérföldnyire”. Vargával és feleségével lakott akkor Majthényi József és fia, valamint Drahos Ernő. A viszonylagos közelség miatt velük tartották rendszeresen a kapcsolatot, vasárnapként találkoztak. Madarász László és fia tőlük „14 angol mérföldnyire” lakott, ezért őket ritkábban látták.¹³⁰ Lukács háza tehát a Vargáékétól távolabb, északnyugati

P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, (1851) f. 40, a lapszámozás 105. – Ehhez a Princetonhoz Varga Ferenc (Új-Aradon), 42 mérföldnyire lakott, Iowa állam határához 4 mérföldnyire. Tőle északra újabb 7 mérföldnyire (4 az átjáró és onnan még 3 a ház távolsága) Majthényi József Pipagyújtónak nevezett háza állt 1854-ben (XANTUS János *levelei Éjszak-Amerikából*, kiad. PRÉPOST István, Pest, Lauffer–Stolp, 1858, 37–38, 40–41). Sajnos a Xantus János által ígért „földkép” arról, hogy „kik és hogyan lagnak itten”, nem került be a kötetbe.

¹²⁷ Lukács Sándor levele Rónay Jácintnak, St Louis, 1850. nov. 29. = RÓNAY, *i. m.*, 252.

¹²⁸ *Világos után: Varga Ferenc Új Budára indul*, Világ, 14(1923), 36. sz. (febr. 15.), 4. A cikkben Varga Pittsburgben fellelt kéziratát közli aláírás nélkül a megtaláló. Varga visszaemlékezése szerint 1851. október 7-én tért vissza Burlingtonból, a következőkben pedig (tévesen) 1852 őszére teszi Ujházyék texasi útját.

¹²⁹ Majthényi József a feleségéhez, Új Buda, 1851. nov. 20. = ÁCS, *i. m.*, 200–206.

¹³⁰ Ujházy Farkas levele testvéreihez, New Buda, 1852. márc. 2., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 20. tétel, f. 19 r-v. – 1852 tavaszán, amikor Ujházy László úton van Pomutz Györggyel, Majthényi

irányban, (a nagyjából 29 km-re lévő) Madarászénál valamivel közelebb lehetett Ujházyékhoz. Ez a távolság ugyanakkor már eléggé nagy volt ahhoz, hogy a (a korábinál jóval keményebb)¹³¹ télen ellehetetlenítse, vagy legalábbis nagyon megnehezítse a kapcsolattartást: „Egymást mi magyarok tél idejében bizony gyéren látogathatjuk – mert ruházatunk rosz lévén nem a téli járkálás, kelésre való.”¹³² Lukács egyébként Rombauer Tivadarral és Kükemezey Mihállyal egy időben, 1851 tavaszán ment el Új-Budáról,¹³³ és még messzebb foglalt további földeket.¹³⁴ Rónay Jácint 1851. április 24-én az őt Londonban meglátogató P. J.-ről írja, hogy az „Lukács Sándort is felkereste a pusztá tanyán, vagy 150 mértföldnyire Ujbudától. Sándor 15 ezernyi holdat foglalt el [...] Jelenleg, úgy mondja hazámfia, a pénzből, türelemből és egészségből kifogyva, Rombauer honfitársával szövetkezve, hajózható folyam közelében, száz-hatvan hold földet foglalt el, s ezen, saját és kedvesei munkája után, reméli, hogy meg fog élni.”¹³⁵

Szirmay Lukácstól vett háza nagy valószínűséggel olyan lehetett, mint Ujházyéké: „block house”, tiszta szálfából építve, faszegekkel megerősítve, „[a] fedél minden

és Drahos szántanak-vetnek az Ujházy-fiúkkal. Ekkor már csak a Varga házaspár, Majthényi, a fia és Drahos Ernő alkotja a társaságot Klára levele szerint. Lásd: Ujházy Klára levele testvéreihez, New Buda, 1852. ápr. 29., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 21. tétel, f. 39–40.

¹³¹ Ujházy László levele otthon maradt gyermekeihez, New Buda, 1851. nov. 30. – dec. 6., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, (1851) f. 38., Ujházy László levelének másolata, 1851 december, MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1851) f. 45 r-v., a lapszámozás 115–116.

¹³² Ujházy László levele otthon maradt gyermekeihez, New Buda, 1851. nov. 30. – dec. 6., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, (1851) f. 38., Ujházy László levelének másolata, 1851 december, MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1851) f. 45 r-v., a lapszámozás 115–116.

¹³³ „Szirmai t.i. még egy öreg német mindenest hozott magával Burlingtonból, hű életpárostól együtt. Mindnyájan itt tanyáznak még, rendkívüli sok esőzés annyira dagasztá a folyót, hogy át nem lehetnek a Lukács helyére, s házába, mit Szirmay vett által, mert tudnod kell, hogy amaz Rombauerrel, jó Rombauerünkkel szövetkezvén, a Mississippi folyótól nem messze, feljebb Burlingtontól, ugyane Statusban vettek több száz hold földet – erdejök nincs csak egy fányi sem – s ott telepedének rettegve a közlekedés nélküli vadont. [...] Sajnálunk Rombauernek tőlünk oly messze szakadását [...] Szirmay öreg mindenese már készen van Burlingtonba menni.” – Ujházy Klára levele testvéreihez, New Buda, 1851. máj. 25., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 21. tétel, f. 35. Lukács akkor költözött el és fogott a korábinál is nagyobb földszerzésbe, amikor 1851 tavaszán átadta Szirmaynak és Kerényinek a házat.

¹³⁴ Az iratcsomagban található (többnyire) Ujházy Farkas leveleinek másolata, számozott oldalakkal, ugyanolyan papíron. Az oldalak számozását nem követi az iratok elrendezése. Ezek között található egy aláírás nélküli, csonka levél, amelyben az új-budai telepet éppen elhagyó – valószínűleg az előző levélben említettekkel azonos – három emberről van szó. Annyit lehet tudni róluk, hogy az egyikük Kükemezey Mihály, a másikuk pedig „a Mississippi folyótól nem messze, valamivel feljebb Burlingtontól ugyanezen Statusban vett több száz hold földet, rettegve a közlekedés nélküli vadont, – pedig csak türelmük nem volt még egy kis ideig várakozni az itt óriási léptekkel való gyarapodásra”. A levélíró azért nem ír többet, mert „a Szirmay öreg németje már készen van Burlingtonba indúlni, sürgetnek, végezzem levelemet” (106-os lapszám). A 105-ös lap szélére ceruzával írták az 1851-es évszámot, a levél végén ceruzás megjegyzés. Lásd: Valószínűleg Ujházy Farkas (csonka) leveléről készült másolat az Országos Levéltárban, MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1851) f. 40 r-v., a lapszámozás 105–106.

¹³⁵ RÓNAY, *i. m.*, 369–370.

padlás nélkül felállított és egymáshoz kapcsolt lécekből állt, melyekre zsindegy formán hasogatott tölgydeszkákat szegeznek”.¹³⁶

A *The Iowa Capital Reporter* cikke szerint Ujházyék háza nagyjából 50 láb (15 m) hosszú, 20 láb (6 m) széles, zsindegytetős volt. A hasított rönkfapadlós belső tér három részre volt tagolva. Az egyik a közös konyha-étkező-háló, ahol a kandalló mellett főzőtűzhely állt, azzal szemben polcok és bútorok a konyhai eszközöknek. A szoba másik végében voltak az ágyak, len ágyneművel. Az ablak alatt könyvekkel, hírlapokkal és iratokkal megrakott asztal állt, a falakon pedig térképek, mindenféle fegyverek és Washington portréja volt elhelyezve.¹³⁷

Ez a ház messze nem felelt meg a természeti viszonyoknak: „az itteni építési mód tellyeséggel meg nem felel az éghajlat zordonságának – és ha itt kellene meg maradnunk akkor egészen más modorban lakóházat kellene építeni”¹³⁸ – írja Ujházy. A valamivel komfortosabbnak tűnő „tipikus iowai farmházból”, amely téglából és deszkából épült, 1854-re nyolc volt az új-budai településen.¹³⁹

Annyi még tudható, hogy Liptay Pál *Fővárosi Lapok*ban megjelent cikke szerint a közeli Davis City „Új Buda rovására épült és gyarapodott”,¹⁴⁰ a Google maps (a be-szántott földként létező) New Buda Cemeteryt már Davis Cityhez utalja.

¹³⁶ RÁCZ-RÓNAY, *Az amerikai magyar telepek története IV.: New-Buda...*, i. m., 9.

¹³⁷ “The dwelling is a log cabin, about fifty feet in length twenty feet in width, one story high, with a shingle roof. The interior is divided into three compartments, and has a floor formed out of logs, split – the flat side smoothed and plac ed uppermost. One of these apartments, as is common in the western country, is used for a kitchen, a dining, and a bed room. A modern cooking stove stands near the fire place, and opposite, on shelves and wall, cooking materials and table furniture are neatly arranged. At the other end of the room two single beds are placed, elegantly furnished; the snowy white of their linen contrasting with the vivid hue of their oriental covers. A table stands near the window, loaded with books documents and newspapers. Maps are displayed ont he walls, and overhead is placed a collection of guns, pistols, swords, and cimatars of the best material, the most skillful construction, and superbly ornamented. But, most conspicuous of all, is a splendid portrait of Washington, gazing, as it were, with a calm, melancholy expression on those who lost wealth, exalted rank, endeared society, and a beloved country in a hopeless struggle” (*The Hungarian Settlement in this State*, *The Iowa Capital Reporter*, Iowa City, Wednesday, December 24. 1851., 2, <https://www.loc.gov/resource/sn82014116/1851-12-24/ed-2/?sp=2&r=-0.559,0,2.119,1.326,0> [utolsó megtekintés: 2024. október 22.]).

¹³⁸ Ujházy László levele otthon maradt gyermekeihez, New Buda, 1852. febr. 14., MNL OL, P 1539. (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, f. 49. (Ujházy azt remélte, hogy Kossuth csatlakozni fog a telepesekekhez és a kezdetektől az ő döntésétől tette függővé, hogy maradnak-e Új-Budán, vagy elköltöznek: „igen állandó lábón nem akarjuk magunkat helyezni, míg Kossuth el nem jön, mert akkor vagy ő csatlakozik hozzánk vagy ha ő másutt kívánna nagyobbyszerű magyar telepet alapítani, akkor hajlandók leszünk vele együtt tovább költözni”. Ujházy László levele vejének, Nagy Károlynak, Új Buda, 1851. máj. 22., MNL OL P. 1539 (Ujházy László hagyatéka, 1823–1910), 3. tétel, (1851) f. 30.)

¹³⁹ XANTUS János levelei Éjszakamerikából..., i. m., 44. – RÁCZ-RÓNAY, *Az amerikai magyar telepek története IV.: New-Buda...*, i. m., 9. RácZ-Rónay a település 1855-ös, Pomutz György által készített térképet is itt közli.

¹⁴⁰ LIPTAY Pál, *Uj-Buda (Amerikai naplóból) 1.*, Fővárosi Lapok, 14(1877), 18. sz. (jan. 24.), 93.

A pontosabb lokalizáció több szempontból is nehéznek bizonyul a különböző államokban ugyanolyan nevet viselő települések és folyók miatt, amelyek közül főleg ez utóbbiak problematikusak. A levelezésben következetesen csak *Thomson*ként emlegetett széles, de nem hajózható folyó¹⁴¹ bal partján állt Ujházyék saját és Kossuthnak szánt háza.¹⁴² De mint az Ujházy László Beöthy Ödönnek írt leveléből¹⁴³ és egy nyilatkozatából kiderül,¹⁴⁴ a folyó a térképeken Crooked Fox Riverként¹⁴⁵ szerepel (vagy éppen Crooked Fork Riverként vagy Thompsonként, esetleg a főfolyó miatt Grand Riverként)¹⁴⁶ – ráadásul a folyamatos esőzések miatt változott a medre, átkelni rajta pedig még 1854-ben sem lehetett akárhol.¹⁴⁷ Különbség van a *telep* és a *foglalás* között: a telep az a hely volt, ahol éltek, a foglalás a megművelt, használt földterület. A telepek helye is változott, máskülönben nem használta volna Ujházy Farkas a „mostani helyünk” meghatározást. (Az úgynevezett kongresszusi, foglalt földek pedig nem voltak a foglalók tulajdonai, azokat később kellett [volna] megvenniük. Ami a megélhetés egyéb költségeit illeti, „a megkivántató épületek 200-300, ’s a’ szükséges háziállatok 300 dollárba kerülnek”, „egy férfi cseléd havi bére 8-10 dollár” volt.¹⁴⁸)

¹⁴¹ Mostani medréről lásd a mellékelt képeket – az új-budai telep központja a Google maps szerint valahol a most Dickersons Branch nevű patak környékén lehetett: <https://programs.iowadnr.gov/adbnet/Segments/1351> (utolsó megtekintés: 2024. október 22.).

¹⁴² “The Thomson river, about 50 yards in width, but too shallow for navigable purposes, winds slowly through Decatur county in a southeastern direction, on its way to the Missouri. Its course is lined by a heavy body of timber, from one to three miles wide consisting chiefly of sugar maple, black walnut, white oak and elm.

On a big timbered ridge, on the left bank of this river, stands New Buda, the residence of Gov. Ujhazy and the intended abode of Kossuth” (*The Hungarian Settlement in this State*, The Iowa Capital Reporter, Iowa City, Wednesday, December 24. 1851., 2, <https://www.loc.gov/resource/sn82014116/1851-12-24/ed-2/?sp=2&r=-0.559,0,2.119,1.326,0> [utolsó megtekintés: 2024. október 22.]).

¹⁴³ „A táj hol megtelepedtünk, nagyobbrészt völgyet képez, melyet a Thomson-river (Crooked) kettéhasít” (Ujházy László levele Beöthy Ödönnek = RÓNAY, *i. m.*, 234).

¹⁴⁴ “With the situation and adaptation of our settlement we are thus far perfectly satisfied. The soil is of the most fertile quality, very easy to be worked, and will give a plentiful return to labor. The locality consists of a broad valley, of alternate prairie and woodland, divided from north to south by the Thomson river, (named Crooked Fox river on the maps)” (Ladislav UJHAZY, *The Hungarians in Iowa*, The Republic, Washington, 1850. nov. 15.). Az Ujházy László által írt levelet az *Anzeiger des Westens* című német St. Louis-i lap közölte, a fordítását a *New York Tribune*, és innen vette át a *The Republic*. Az *Anzeiger des Westens* a St. Louis-i németek lapja volt, és ez a megjelenés is bizonyítja a Rác-Rónay cikkében leírt közösség (és a magyarokkal való kapcsolat) létét.

¹⁴⁵ Vö. *A new map of the State of Iowa*, 1852, https://digital.lib.uiowa.edu/islandora/object/ui%3A-sheetmaps_22 (utolsó megtekintés: 2024. október 22.).

¹⁴⁶ Vö.: „Thompson’s Fork of Grand river”. – Lásd: WM Duane WILSON, *Description of Iowa*, Decatur County, Des Moines, 1865, 56.

¹⁴⁷ Vö. XANTUS János *levelei Észak-Amerikából...*, *i. m.*, 37.

¹⁴⁸ Ujházy László ismeretlen barátjához (?), New Buda, 1850(?) levélmásolat, MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel f. 28 v.

Szemerének írt levele szerint ebben a Lukács–Szirmay-féle faházban lett tehát Kerényi nagyon beteg a beköltözés után szinte azonnal, és csak október elejére épült fel. Mint 1851. október 12-i levelében Szemerének írja, október 8-án részt vett Ujházyne temetésén, és ezt követően az időben legközelebb keletkezett, rá vonatkozó írott forrás már csak a *Budapesti Viszhang*ban közölt halálhíre.

IV. Válaszok

Egyértelmű és biztos megállapítások Kerényi halálával kapcsolatban sajnos a mítoszok, a téves vagy túlzó narratívák lebontása, sőt a hosszas kutatás után sem tehetők. A fentebb vázolt források és utalások alapján azonban a korábbiaktól némileg eltérő feltételezések fogalmazhatók meg.

1. Hol halt meg Kerényi Frigyes?

Három lehetséges helyszín vehető számításba: Ujházyék új-budai háza, Szirmay Pál Lukács Sándortól vásárolt háza és valamelyik közelebbi kisváros (Garden Grove, Leon, Davis City) – ez utóbbi a legkevésbé valószínű. Ha a haláleset Ujházyéknál következett volna be, akkor Klára fennmaradt leveleiben valószínűleg lett volna rá utalás, de a *Budapesti Viszhang* azon kitétele, miszerint Kerényi „az új-budai magyar gyarmattól távol”¹⁴⁹ „száz mfre Uj Budától”¹⁵⁰ halt meg, szintén azt támasztja alá, hogy a költő nem Ujházyék házában halt meg. Ha a 100 mérföld pontos (és magyar mérföldként értendő), akkor ez nagyjából 850 km távolságnak felel meg. Davis City közel 5 km, Leon (amely szintén a telepések egyik központja volt, szerepel Pomutz térképén – és meg is maradt, ellentétben Új-Budával) nagyjából 18 km, Garden Grove körülbelül 40 km, Princeton (Missouri) szintén nagyjából 40 km, Davenport körülbelül 350 km, St Louis körülbelül 470 km, Austin nagyjából 1300 km Új-Budától, San Antonio majdnem 1500 km, tehát a „100 mérföld” egyikre sem vonatkoztatható – feltehetőleg csak annyit jelentett, hogy *messze* –, de csak a magyarok szempontjából, mivel ha angol mérföldként értendő a távolság, akkor az nagyjából 160 km-nek felel meg, ami amerikai mércével közelinek számított. A legvalószínűbb így a Lukács–Szirmay-féle faház és a környéke, amely nagyjából 25 km-nyi távolságban (lőháton körülbelül 2,5 órányira) lehetett Ujházyék akkori telepétől.

2. Mikor halt meg Kerényi Frigyes?

A legvalószínűbb, hogy 1852 februárjában. Azon a listán, amelyet az új-budai telepések nevében Bernhart Henn adott át Kossuth Lajosnak 1852. január 29-én,¹⁵¹

¹⁴⁹ РАКН, *i. m.*, 395.

¹⁵⁰ Budapesti Viszhang, 1(1852), 9. sz. (aug. 29.), [1].

¹⁵¹ *Kossuth and the Iowa Delegation*, Miners' Express, City of Dubuque, Iowa, February 4, 1852, 2, <https://www.loc.gov/resource/sn86083363/1852-02-04/ed-1/?sp=2> (utolsó megtekintés: 2024. október 22.; ezért a találatért és más ötletekért is köszönet Rajnai Editnek).

még szerepel Kerényi neve. Ujházy 1852. február 28-án indult el Pomutz Gyurkával St Louis felé,¹⁵² onnan továbbmentek március 16-án, március 24-én este értek az arkansasi Little Rockba,¹⁵³ március 28-án tértek rá a texasi útra, április 22-én érkeztek meg Austinba,¹⁵⁴ május 9-én San Antonio vidékén keresztülhaladva Corpus Christibe,¹⁵⁵ és 1852. augusztus 12-én értek vissza Új-Budára,¹⁵⁶ ahonnan Ujházy László 1853 márciusában költözött el Texasba, San Antonio mellé.¹⁵⁷ Elviekben lehetséges, hogy Kerényi elindult utánuk, és valóban az Austin–San Antonio-útvonalon lelte halálát (ez esetben valamikor április végén – május elején), azonban több okból sem valószínű. Kerényinek nem volt oka utánuk menni, nem ismerhette a konkrét útvonalat (ahogyan maga Ujházy sem – aki az Új-Budára való visszatérést április végére tervezte), és Ujházy egy embert szándékozott csak magával vinni.¹⁵⁸ De még ha Kerényi el is indult volna utánuk, nem képzelhető el, hogy el is jutott ilyen messzire, hogy Ujházyék tanúi lehettek volna a halálának, vagy hogy a halálának híre ilyen körülmények között eljutott volna a magyarokhoz.¹⁵⁹ Az viszont könnyen lehet, hogy Texas, Austin és San Antonio azért került bele a narratívákba, mert Ujházy és Pomutz texasi felderítő útja nagyjából egy időbe esett Kerényi halálának hírével, ahogy korábban az Ohio és Mississippi pedig a leteleplők birtokainak elhelyezkedése kapcsán merülhetett fel.¹⁶⁰ Még egy lehetőség, hogy Kerényi valóban beköltözött (vagy tervezte, hogy beköltözik) tartósan vagy ideiglenesen St. Louisba (ami egy reális cél lehetett Kerényi írói-fordítói tervei, az ottani közösség és városias körülmények miatt) akár Lukácshoz, akár máshoz, és vagy odafelé vagy visszafelé tartott onnan, amikor meghalt. A gróf Buol osztrák külügyminiszter számára 1852

¹⁵² Ujházy László „28kán reggel 9 órakor ült lóra”. Ujházy Farkas levele testvéreinek, New Buda, 1852. márc. 2., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 20. tétel, f. 18. – RÁCZ-RÓNAY, *Az amerikai magyar telepek története IV.: New-Buda...*, i. m., 9.

¹⁵³ Ujházy László levele testvéreinek és gyermekeinek, Little Rock, Arkansas, 1852. márc. 25., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1852) f. 53–54.

¹⁵⁴ Ujházy László levele testvéreinek és gyermekeinek, Austin City Texas, 1852. ápr. 22., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1852) f. 55.

¹⁵⁵ Ujházy László levele testvéreinek és gyermekeinek, Corpus Christi, 1852. máj. 9., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1852) f. 56. – BOGÁTI, *Flamingók...*, i. m., 184, 186.

¹⁵⁶ RÁCZ-RÓNAY, *Az amerikai magyar telepek története IV.: New-Buda...*, i. m., 9.

¹⁵⁷ Uo.

¹⁵⁸ Vö. Ujházy „el van határozva” „Martius közepéig indulni Arkansasba ’s Texasba [...] el fog menni velem még egy Magyarjaink közül. Mindenesetre ki esmért jó ’s biztos ember. Lóháton fogjuk tenni az utat [...] Alkalmasint csak April végével fogok visszatérhetni” (Ujházy László levele, New Buda, 1852. febr. 14., MNL OL, P 1539 [Ujházy László hagyatéka], 3. tétel, (1852) f. 49 v. – Ujházy László levelének másolata, New Buda, 1852. febr. 14., uo., f. 50. r-v., lapszám 117–118).

¹⁵⁹ Vö.: „Vége felé az utazásnak terhes volt, mert többnyire 30 mföldes távolságokat kelle tennünk, hogy reggeltől estig ismét egy magános házra akadhassunk. [...] Holnap visszafelé indulunk új vonalon.” – Corpus Christi, 1852. május 9., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, (1852) f. 56 v.

¹⁶⁰ Például Szász Károly versében: Szász Károly, *Kerényi Frigyes*, Budapesti Viszhang, 1(1852), 9. sz. (aug. 29.), 328–329.

nyarán küldött listán a főhadnagyok között szerepel egy „Helényi”, St Louis-i tartózkodási hellyel.¹⁶¹ Lukács azonban nem tesz róla említést Rónaynak (legalábbis Rónay az értesülését nem köti hozzá, Szirmayval pedig nem beszélt).¹⁶²

3. *Hogyan halt meg Kerényi Frigyes?*

A Szemerének írt levélben Kerényi „infámis epeláznak” nevezi a betegségét, amelyről mindössze annyi derült ki, hogy magas lázzal járt. Az „epeláz” a korabeli értelmezésekben hányással és hasmenéssel járó betegség, a tífusszal és a kolerával rokonítják, és „[g]yakorta megtörténik, hogy az epemirigy hagymázba megy át, mi az életnek későbbben vet véget”.¹⁶³ Ami a hagymázat illeti, a korban ezen kifejezés alatt „ragályos ideglázt értünk, mellynek lényeges eleme bódultság- és félrebeszédben áll”. A betegség lefolyása átlagos esetben három hétig tart, a félrebeszélés mint tünet az első hét második felében jellemző.¹⁶⁴ A leírás szerint a hagymáz rendkívül fertőző, és akár tünet nélkül is terjeszthető.

Ujházyné szintén lázas betegségben halt meg, és Majthényi József 1851. november 20-án kelt levele¹⁶⁵ szerint Kerényi Ujházyéknál tartózkodott a betegsége alatt. Ez vagy tévedés, mert Kerényi maga írta, hogy az eredetileg Lukács Sándornak épült házban volt a betegsége idején, vagy egy újabb, a költő október 8. után fellépő, de november 20-ára elmúló betegségről van szó.

Az azonban biztosra vehető, hogy Ujházyék (sőt mások is) látogatták,¹⁶⁶ esetleg valóban ápolták is Kerényit (feltehetőleg Klára, de talán maga Ujházyné is), így a fertőzés könnyen átterjedhetett rájuk, annál is inkább, mert egy ideje már járvány tarolt a környéken: „Mindennapos hideg láznak tetszett mindössze egy hétig tartó betegsége

¹⁶¹ Loosey irodaiagazgató megküldi Buolnak az emigránsok névjegyzékét és jelentést tesz Kossuth magyarországi összekötötteseiről, New York, N. Y., 1852. júl. 23. = A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852, s. a. r. JÁNOSY Dénes, II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1940–1948, 510, 960.

¹⁶² Vö. „Szirmayt egyszer látám, de nem beszélék véle soha” – Rónay Jácint levele Szemere Bertalanhoz, 1853. jan. 8. Közli: HERNÁDY Zsolt, „Küzdve a hontalanság fájdalmaival...”: Rónay Jácint levelei Szemere Bertalanhoz, Századok, 149(2015), 3. sz., 645.

¹⁶³ SOLTÉSZ János, *Népszerű orvostan: műveltebb nemorvosok számára. Medicina popularis*, S. Patakon: nyomtatta Nádaskay András, 1851. 373. Vö.: „(A' közegészség' állapota.) A' múlt év hipocraticai tekintetből a' roszak közé számítható. – Ámbár az időjárat ősztől tavaszig igen kedvező volt, 's a' közegészségre jó befolyással, mégis az igen hév és esőnélküli tavasz és nyár, a' forró kütég, váltóláz' 's forró epelázak' kifejlődésére 's ezeknek őszfelé hagymázba való átalakulására fölötté elősegítő volt” (Pesti Hírlap, 1847, 872. sz. [ápr. 30.], 280).

¹⁶⁴ SOLTÉSZ, *Népszerű orvostan...*, i. m., 366–369. – A hivatkozott műben a hagymáz mellett a „typhus” megnevezés szerepel. A hasonló tünetekkel járó fertőzések elterjedtek voltak a korban, Xantus János 1853. augusztusában súlyos sárgaláz járványról számol be: XANTUS János levelei *Éjszakamerikából...*, i. m., 26–29 („Uj-Orleans Luiziana”, 1853. aug. 30.).

¹⁶⁵ Majthényi József a feleségéhez, Új-Buda, 1851. nov. 20. = Ács, i. m., 206.

¹⁶⁶ Vö.: „8 hétig voltam betege, 8-ból 3-ig phantasiroztam, hogy már mindenki – kivéve a fentemlített patriarcha családot – bolondnak hitt” (Kerényi Frigyes levele Szemere Miklóshoz, New Buda, 1851. okt. 12. Közli: DR. PERÉNYI, i. m., 362–363). – KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 59.

szegény jó anyáknak, orvosért küldtünk, de sok volt a beteg itt a vidéken, nem kaphattuk elő mingyárt.”¹⁶⁷ Ujházy László november 30-i levelében Kláráról írja, hogy „tartozom Benneteket megnyugtatni jó Klárink állapota iránt. Ő tökéletesen felüdült, vissza nyéré erejét”,¹⁶⁸ vagyis Klára szintén beteg volt. Xantus említ egy bizonyos P...er Györgyöt, aki Ujházyékat és másokat is ápolt, és később Varga Ferencékkel lakott együtt.¹⁶⁹

Nem tudható, hogy pontosan milyen tünetei voltak a költőnek, és hogy a nyolcheti betegség alatt milyen időszakok váltották egymást, csak az, hogy Kerényi Szemerének írt levele szerint a nyolcból három hetet „phantasirozott”. Az adatok és az egyes betegségek általános jellemzői alapján azonban feltételezhetjük, hogy Kerényi bátyjához hasonlóan tbc-ben szenvedett, ami a nehéz körülmények hatására agyhártyagyulladás is előidézett nála.

Annyi bizonyos, hogy a Pákh Albert által írt nekrológban nincsen szó öngyilkosságról és arról sem, hogy az úton találták volna meg akár ismerősei, akár idegenek: „1852 nyarán egy tudósítást hozának a hírlapok, mely szerint az oceánon tuli hazában, az új-budai magyar gyarmattól távol, őrjöngési kínok között halt meg egy 30 éves ember, kinek hátrahagyott holmija egy utlevél volt s benne e név: – Kerényi Frigyes.”¹⁷⁰

A (tanúk előtt lezajló) „őrjöngési rohamok” okozta halál és a később (akár az úton, akár valamelyik településen) megtalált test kizárják egymást, így abban az esetben, ha Kerényinek már csak a holttestét találták meg, ezeket a rohamokat a korábbi betegsége leírása alapján utólag kapcsolták a halálához.

4. Honnan értesülhettek a hazaiak Kerényi Frigyes haláláról?

Noha Pákh Albert a lapok híradásaira hivatkozik, Nemes Béla szerint „1852. nyarán hazatért kivándorlottak hozták a hírt s a lapok is írták, hogy az újbudai gyarmattól távol, »nélkülözésektől elgyötörve, emésztő kétségeitől örülésbe úzve« meghalt egy magyar ember. Összes hátrahagyott holmija egy utlevél volt s rajta e név: Kerényi Frigyes...”¹⁷¹

Kik lehettek a „hazatért kivándorlottak”? Nem tudjuk, de valószínűleg kapcsolatban álltak az Amerikából Londonba érkező magyar emigránsokkal. Kossuth 1852. július 14-én indult vissza, július 28-án már Londonból írt levelet, tehát a vele utazó Pulszky is hozhatta a hírt, vagy akár Pulszkyné, akihez Kerényi verset is írt,¹⁷² és akinek Ujházy is

¹⁶⁷ Valószínűleg Ujházy Farkas leveléről készült másolat az Országos Levéltárban, MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel (1851) f. 41 v., lapszámozás 108.

¹⁶⁸ Ujházy László levele otthon maradt gyermekeihez, New Buda, 1851. nov. 30. – dec. 6., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 3. tétel, (1851) f. 35 v.

¹⁶⁹ XANTUS János *levelei Éjszak-Amerikából...*, i. m., 40. – *Az Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albuma* szerint ez Pomutz György volt, de ennek ellentmond Xantus rövidítése: *Pomutz Görög*, *Az Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Albuma*, 1949, 189.

¹⁷⁰ PÁKH, i. m., 395.

¹⁷¹ NEMES, i. m., 74.

¹⁷² KERÉNYI Frigyes, *Pulszky Ferencnéhez* = *Uő, Újabb költemények*, Pest, Landerer – Heckenast, 1846, 109.

írt Amerikában levelet,¹⁷³ de még inkább az az ember, aki feltehetőleg a haláláig Kerényi közelében volt, és így ennek a történetnek az egyik kulcsfigurája, Szirmay Pál, aki ellentmondásos alakja a szabadságharcnak és az emigrációnak,¹⁷⁴ és akinek Amerikában töltött 12–14 hónapjáról szintén nagyon keveset tudhatunk. Ahogy a *Pesti Hírlap* szerzője írta:

Valamivel elébb mint Kossuth, Szirmay Pál is Londonba érkezett Amerikából és ugyan azon házban hol Bangya¹⁷⁵ lakott, mr. Lowenál a Surrey streetben fogadott szállást. Ez egy ugynevezett boarding house vagy mint Franciaországban nevezik, hotel garni volt, nem valóságos vendéglő, hanem oly ház, hol a vendég tökéletes ellátást kap, szobát, étkezést, felszolgálatást stb. Lowenál több magyar vendég is szállt meg, jelesül Szerelmey és Mihályi ezredesek, sőt még olyanok is, kik csak pár napra, vagy egy pár hétre jöttek Magyarországból Londonba.¹⁷⁶

Más forrásokot is találni arra vonatkozóan, hogy Szirmay 1852 nyarán visszatért Európába.¹⁷⁷ Szeptemberben Ujházyék árulták a gazdaságát, mert „ő már tőlünk Angolhonba eltávozott”.¹⁷⁸ A csak időlegesen átutazók között is lehettek olyanok, akik eljuttatták a hírt az eperjesi kör valamelyik tagjához, de akár maga Szirmay is továbbíthatta: a Szirmay család 1852. augusztus 18-án tartott családülést Udván.¹⁷⁹

Egy másik lehetőség a közvetítő szerepét illetően Zichy Ottó lehet, aki Kerényivel egy időben¹⁸⁰ érkezett Új-Budára, akinek Lukács Sándor a titkára volt,¹⁸¹ és aki szintén

¹⁷³ „Meg tudván itt létét, irtam neki New-Yorkban” (Ujházy László levele gyermekeihez, New Buda, 1852. febr. 14., MNL OL, P 1539 [Ujházy László hagyatéka], 3. tétel, (1852) f. 49v.).

¹⁷⁴ Vö: SZIRMAY GÁBOR, *A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története*, Debrecen, 2005 (Régi magyar családok, 4), 158, 160. 161. – KÁSZONYI DÁNIEL, *Magyarhon négy korszaka*, ford. KOSÁRY DOMOKOS, bev. MÁRKUS LÁSZLÓ, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 311. Kászonyi azt írja, amikor Szirmay visszatért Amerikából Angliába, akkor együtt dolgozott vele, „történelmi műveket adtak ki” (Uo., 309).

¹⁷⁵ Bangya János, aki Londonból jelentett a bécsi titkosrendőrségnek és később a török seregben szolgált ezredesként: BONA GÁBOR, *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, [Miskolc], Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015.

¹⁷⁶ KÁSZONYI DÁNIEL (?), *A szakadás után: Töredékek egy rokkant naplójából*, Pesti Hírlap, 2(1880), 227. sz. (aug. 17.), 3.

¹⁷⁷ Lásd például: Rónay Jácint levele Szemere Bertalanhoz, 1853. jan. 8. Közli: HERNÁDY, *i. m.*, 645–646.

¹⁷⁸ Ujházy László levele hűgának és gyerekeinek, New Buda, 1852. szept. 21., MNL OL, P 1539 [Ujházy László hagyatéka], 3. tétel, (1852) f. 60.

¹⁷⁹ SZIRMAY *i. m.*, 161. Irányi István különleges kapcsolatban állt a Szirmay családdal: 1853. augusztusában Luzsénszky József arra kérte, hogy ő legyen Szirmay Károly és Szirmay Ferenc Tamás (Szirmay Antal Tamás árváinak) nevelője, egy korábbi bejegyzése pedig talán épp Szirmay Pálra vonatkozik: 1849. augusztus „15-kén elfogattam Öcsém helyett gr. Szirmayvali kalandom a fogságban. Társam Pataky. Csodálatos menekvésem egy héti fogság után. Útlevéllel elláttattam. Hivatallal meglettem kínálva Jósza Péter cs. kir. kormánybiztos” (Irányi István naplófölgjegyzései és kijegyzései olvasmányokból, OSzK Kt., Quart. Hung. 3774. f. 37–39 és f. 42v.).

¹⁸⁰ „S midőn így vagyunk [t.i. Kerényi és Szirmay megérkezése után] egy pár napig együtt élvezve a rég nélkülözött barátságot [...] akkor ismét véletlenül, sejdítenül komáromi jó barátom s ismerősöm gróf Zichy Otto toppan közinkbe” (Ujházy László levele vejének, Nagy Károlynak, Új Buda, 1851. máj. 22., MNL OL P. 1539 [Ujházy László hagyatéka, 1823–1910], 3. tétel, (1851) f. 30).

¹⁸¹ BALÁZS PÉTER, *Győr a feudalizmus végén*, Levéltári Szemle, 14(1964), 1–2. sz., 231.

kapcsolatban állt Rónay Jácinttal, de róla nem sikerült kiderítenem, hogy pontosan mikor érkezett vissza Európába.

A közvetlenül Amerikából érkező levélbeni tudósítást azért zárnám ki, mert az sokkal hamarabb eljutott volna Magyarországra.

5. Milyen dokumentumok és események válhattak a Kerényivel kapcsolatos legendák alapjává?

Kerényi Összes költeményeiben *Vándorkönyv* és *Úti tárczámból* címen szerepelnek a korábbi kötetekből kimaradt versek.¹⁸² Nemes Béla szerint a *Vándorkönyv* versei a nyugat-európai úthoz köthetők,¹⁸³ pedig a szövegükből egyértelműen az emigráció lehetséges helyzeteire következtethetünk. Ezek között található a *Rügen szigetén* is, benne a következő részlettel:

Megyek a szénégetők felé!...
Fehér gerle! kormos vityillóban,
Annál szebben, annál ragyogóbban
Tűnsz te majd a költőszem elé.

Ott fogok én verset írni rólad!
A ki lantomat hűségre intse,
Távol van az én szívem bilincse:
És csak ő az, a ki beleszólhat.

Megharagszik, annyi dalt ha lát,
Annyi dalt, mely nem az ő sajátja:
De a lovag majd ha újra látja,
Kideríti csókkal homlokát.

Megyek a szénégetők felé!...
Fehér gerle! kormos vityillóban,
Annál szebben, annál ragyogóbban
Tűnsz te ott a költőszem elé.

Prágay János, akinek neve szerepel a komáromi kapitulációt aláírók között,¹⁸⁴ a *Világ* cikke szerint még Ujházyékkel együtt indult el New Yorkból (ahol kiadott egy könyvet

¹⁸² A *Vándorkönyv* címet megelőző három vers szintén nem szerepel sem az 1844-es, sem az 1846-os kötetben. Kerényi azon versei, amelyek csak az *Összes költeményeiben* szerepelnek, a következők: *Lantról és virágbokorról*, *A hegyekből*, *Pendül a fejsze már*, *Rügen szigetén*, *P. emléknapjára*, *Sötét órák*, *Elmondogattam*, *Simiül a part felé...*, *Szellő suhog...*, *Dicséritek...*, *Vidám valék...*, *Röppen a gép...*, *Ki alkotá...*, *Ide én...*, *Nincs a szóban...*, *Mintha kígyót...*, *Tengeren*, *Dal a Rajnán*, *Temetőben*, *Pákh Alberthez*.

¹⁸³ NEMES, i. m., 43.

¹⁸⁴ Vö. SZILÁGYI Sándor, *A magyar forradalom története 1848- és 49-ben*, Pest, Heckenast, 1850, 424. – UJHÁZY László [Ladislaus UJHÁZY], *A brief explanatory report, as to the termination of the Hungarian*

a forradalomról).¹⁸⁵ Kerényi úgy említi Pulszkynak, mint akinek a „vezérlete alatt néhányan elindultak Texasba”.¹⁸⁶ Prágay terve az volt, hogy délen megalapítja Kossuthfalvát, de New Orleansba ment, és 1851. augusztus 13-án öngyilkosságot követett el, miután csatlakozott Narcisko Lopez tábornok felkeléséhez.¹⁸⁷ Prágay esetéről nem számolnak be a korabeli lapok, de mivel a halála viszonylag közel esik Kerényiéhez, valamint kapcsolatba hozható az Austin–San Antonio-útvonallal, elképzelhető, hogy később az ő történetével keverték Kerényiét.

Végül a kétkezi munkához nem szokott, gyenge fizikumú értelmiségi alakjához talán Pomutz György levélbeni jellemzése is hozzájárulhatott: „Pomucz, a legtudósabb kis társaságunkban, igen finom műveltségű ember, – ez nem farmra való, mit lesz majd ott teendő, el nem tudom képzelni; itt még a vízfordásnál és piaczi bevásárlásnál nem igen tudott többre menni, mindig olvas, mindig ír hosszabbnál hosszabb leveleket, – hogy fogja ő magát találni majd az eke szarva mellett, vagy az irtó fejszével kezében?”¹⁸⁸

Az emigránsok történeteivel kapcsolatban alapvető jellegzetesség, hogy könnyen keverednek és torzulnak az információk, a magyarországi elbeszélések pedig alapvetően a vesztett szabadságharc és a hazai irodalmi és közélet viszontagságai felől értelmezik ezeket a történeteket. A kortársak, de még az utókor számára is elfogadhatóbb, hihetőbb és hitelesebb volt egy honvágyába és csalódásaiba, mellőzöttségébe beleőrült (és költeményeiben önbeteljesítő jóslatokat író) költő képe, mint egy betegségben elhunyt farmeré. Annál is inkább, mert a hazai elbeszélések nemcsak a barátok, ismerősök és a magyarság számára elveszett költőről szólnak, hanem arról is, hogy Kerényi valódi halálát a magányos élet után az ismeretlen helyen lévő, senki által nem látogatott sírhely, a kitaszítottság, a mellőzöttség és az elfeledettség jelenti. A fizikailag lehetetlenné vált kultuszápolásban, a nemzeti közösségből és az irodalmi társaságból való kényszerű távozásban, valamint ebből kifolyólag az életmű hiábavalóságában a hazaiak saját félelmeik beteljesülését láthatták.

V. Következtetések és egy új (?) narratíva

Kerényi Frigyes a jelek szerint hosszas készülődés után indult Amerikába, anyagilag gondoskodott ismeretlen helyen nevelkedő törvénytelen gyermekéről,¹⁸⁹ és az volt a szándéka, hogy a bátyjával együtt újratерemti megélhetésüket, esetleg később

struggle; the capitulation of the fortress of Comorn; and the objects, probable extent, and other circumstances of the Hungarian emigration, New-York, Print Elliot, 1850, 22.,

¹⁸⁵ Johann PRAGAY [PRÁGAY János], *The Hungarian revolution: outlines of the prominent circumstances attending the Hungarian struggle for freedom*, New York, Putnam, 1850.

¹⁸⁶ Kerényi Frigyes Pulszky Ferenchez, New York, 1851. febr. 18., OSzK Kt., Fond VIII/514. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 59.

¹⁸⁷ FELEKY Károly, *Prágay János meghal Cubáért*, Világ, (1923), 41. sz. (febr. 21.), 3–4.

¹⁸⁸ Ujházy Farkas (?) levelének másolata, 1851 május 19., MNL OL, P 1539 (Ujházy László hagyatéka), 20. tétel Ujházy Farkas testvéreihez f. 16 v., lapszámozás 64.

¹⁸⁹ Vö.: „A csekélység, mi sokszerű malheur által megfoghatkozott vagyonomból még otthon megvolna, nem áll többé rendelkezésem alatt, egy reményteljes, a martiusi napokban fogamzott kis Vidor Emilnek

visszatér. Nem volt gyöngye testalkatú, ezt több leírás is igazolja. Szontagh és Ferenczy szerint „[i]gen erős, izmos testalkatú, magas termetű és erős férfiú volt; szemei szürkéskek voltak, arca igen szép feje és piros, oly gyöngéd és finom, hogy majdnem leányos kinézésű volt. Vállai kissé felhuzottaknak látszottak a figyelmes vizsgáló előtt, de megjelenése általában legjobb benyomást gyakorolt.”¹⁹⁰ Irányi István naplójában állítólag ez a leírás szerepelt:

Kerényi deli, magas termetű, szép szál ember; szőkefürtű feje igazán szép fej volt, finom arczbőréen gyenge pir ömlött el. Egy kis gondos bajusz jól állt a szabályos arcához, mely egészben leginkább Andersen svéd költő arczképéhez megdöbentőleg hasonlított, úgyannnyira, hogy amint úgy hiszem az 1853-ik év végén az utóbbinak arczképét a *Leipziger Illustrierte Zeitung*ban először láttam, kellemesen meglepetve szinte azt hittem, hogy Kerényi arczképe.¹⁹¹

Kerényi alapvetően jó fizikai állapotát az is jelzi, hogy kibírta a 67 napig tartó hajóutat, később is sokat nélkülözött és utazott, mindezek után pedig Új-Budán túlélte egy nyolc hétig tartó lázas betegséget. Nem volt elkeseredett, nagyon is megalapozott és komoly tervekkel érkezett Amerikába, tájékozódott a lehetőségekről földművelés és irodalom terén egyaránt. Amellett, hogy írásból és fordításból szándékozott megélni – ahogy azt Rónay Jácintnak és Pulszkynak írt levelei tanúsítják –, tisztában volt azzal, hogy földet kell szereznie és művelnie a letelepedéshez. Ottléte alatt céltudatosan kereste a lehetőségeket, miközben igyekezett az itthoni irodalmi élettel is kapcsolatot tartani. A levelei mellett erre utal az is, hogy a betegsége alatt írt verseit „hasznavehetőknak” tartotta. Nem volt szegényebb vagy elhanyagoltabb a többiekénél, hiszen az Ujházyak levelezéséből tudjuk, hogy ők sem rendelkeztek megfelelő lakhatási feltételekkel, sem elégséges ruházattal, és pénzüik sem volt. Bátyja halála minden bizonnyal megviselte Kerényit, de sem ebbe, sem a haza sorsa felett érzett gyászba, sem az amerikai élet nehézségeibe nem örült bele olyan módon, mint például a megpróbáltatásokban összeomló Szemere Bertalan vagy Vachott Sándor.

Nem lett öngyilkos, valószínűleg hallucinációkkal és dühkitörésekkel járó, korábbi betegsége újult ki, vagy újabb betegség döntötte le lábáról a kemény tél után. Ujházy László 1852. február végi indulása idején értesülhetett a haláláról, amelyről beszámolhatott Pulszky Ferencnek St. Louisban. Kerényi egykori lakótársa, a még Kossuthék előtt Londonba érő Szirmay Pál, Zichy Ottó vagy Pulszky elmondhatta a hírt Londonban, és az onnan kerülhetett Magyarországra.

A Kerényivel történtek misztikus jellegét több tényező is erősítette. A földrajzi távolság és az információk hiánya vagy pontatlansága miatt már a kortársak is

tartására biztos helyen lekötöttem” (Kerényi Frigyes Pulszky Ferenchez, New York, 1851. február 18., OSzK Kt., Fond VIII/514., f. 1r-v. Közli: KERÉNYI, *Sötét órák...*, i. m., 57).

¹⁹⁰ SZONTAGH, FERENCZY, i. m., 2.

¹⁹¹ NEMES, i. m., 75. – Sajnos Andersen arczképét nem találtam a *Leipziger Illustrierte Zeitung*ban ebben az időkorban.

találgattak a történeteket illetően, valamint később több más személy sorsával is keverhették Kerényiét. Ennek okát abban látom, hogy akik informális kapcsolatban álltak Kerényivel (Irányi István, Szemere Miklós, Tompa Mihály) nem tudtak bekapcsolódni az amerikai emigránsok kommunikációs hálójába, akik pedig benne voltak ebben az információáramlásban, ők nem vagy csak felületesen érdeklődtek Kerényi iránt; illetve csak közvetetten, vagy egyáltalán nem álltak kapcsolatban vele. A másik probléma az eredeti és megbízható, pontos források hiánya: sem a korban, sem később nem kerültek elő (pontosabban nem kerültek a nyilvánosság elé) egyértelmű bizonyítéknak tekinthető dokumentumok Kerényivel kapcsolatban. A harmadik a közvetett források és szakirodalmak megsemmisülése, lappangása, valamint a Kerényivel foglalkozó írások azon jellegzetessége, hogy hivatkozások nélkül teszik meg az állításaikat. Mindezeket túl a későbbiekben Kerényi kívülállósága szintén jelentősen hozzájárulhatott sorsának homályban maradásához. Elutazásakor olyan személyekkel állt kapcsolatban, amerikai életében olyan emberek vették körül, akik fontosak a történelmi-politikai kutatások számára, maga Kerényi viszont soha nem volt érdekes ebből a szempontból. Az irodalomtörténet-írás pedig leginkább csak a Petőfivel való baráti kapcsolata miatt tartotta számon.

A célom az annak idején feltett, egyszerűnek tűnő kérdésre adható válaszok keresésével az lett, hogy lebontsam a szálamomra méltó öngyilkos örült mítoszt, és lehetőséget adjak egy másfajta Kerényi-kép kialakítására.